

Borbe u zapadnoj Srbiji

Vojno-politička situacija i obostrani raspored snaga

Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab su još od početka oružane oslobodilačke borbe pridavali veliki značaj Srbiji. Za težište NOB-a izabrali su početkom ustanka 1941. zapadnu Srbiju i Šumadiju. I poslije povlačenja partizanskih snaga iz Srbije, krajem 1941, oni su isticali njen značaj. O tome je vrhovni komandant, Josip Broz Tito, govorio:

*»Nas nikada za čitavo vrijeme što smo bili van Srbije nije napustila misao da moramo, čim za to budu stvoreni uslovi, doći natrag u Srbiju, koju smo smatrali veoma važnim faktorom za završetak oslobodilačke borbe«.*⁶⁹⁹

Poslije kapitulacije Musolinijeve Italije, u jesen 1943, u Vrhovnom štabu NOV i POJ definitivno je sazrela ideja o prenošenju težišta operacija u Srbiju. Vrhovni komandant, maršal Tito u direktivi Štabu 2. korpusa od 21. oktobra 1943, isticao je da je »najvažnija strateško-politička zadaća sadašnjice« onemogućiti četnike Draže Mihailovića koji se javljaju kao značajan činilac u borbi protiv međunarodne afirmacije narodnooslobodilačkog pokreta.⁷⁰⁰ Nešto kasnije, 6. decembra 1943. Tito je Štabu 2. korpusa poručio: »Mi ćemo postepeno prenositi težište ka istoku, u Srbiju. To je važan čvor u odnosu na Jugoslaviju, a u odnosu balkanskih događaja od prvostepene je važnosti.⁷⁰¹ I u proljeće 1944. još je više i neposrednije istican značaj Srbije: »ne treba zaboraviti da je za čitav oslobodilački pokret danas od primarne važnosti Srbija. Pitanje likvidacije izbjegličke vlade i priznavanje Nacionalnog komiteta zavisi od Srbije, odnosno naših snaga u njoj«, rekao je vrhovni komandant, 29. aprila 1944. u dpeši Štabu 12. korpusa.⁷⁰²

Prodorom jačih snaga u Srbiju stvorili bi se uslovi za priliv novih boraca i materijalnih sredstava za popunu jedinica i nanošenje odlučujućeg udara neprijatelju na jugoslovenskom ratištu.

Već 10. oktobra 1943. Vrhovni štab je naredio Štabu 5. krajiške divizije da iz centralne Bosne izbjije na međuprostor Višegrad - Priboj, poveže snage 2. i 3. korpusa i učvrsti operacijsku osnovicu za prenoše-

⁶⁹⁹ Josip Broz Tito, Sećanje na dane oslobodilačkog rata i revolucije, »Komunist«, Beograd, 6. jula 1961.

⁷⁰⁰ Zbornik, tom 2, knj. 10, br. dok. 191.

⁷⁰¹ Zbornik, tom 2, knj. 11, dok. br. 101.

⁷⁰² AVII, k. 408A, br. reg. 2/29-8/1.

nje dejstva u Srbiju." Krajem oktobra divizija zauzeta je visegraa, Dobrun, Rudo i Priboj, izbila na zapadnu granicu Srbije i uspostavila operativnu vezu između 2. i 3. korpusa. Do 10. novembra 1943. na teritoriji zapadne Srbije bile su 2. i 5. divizija, i vršile jak pritisak prema Užicu, Požegi, Arilju i Ivanjici. Na taj način one su na frontu prema Srbiji, od Andrijevice u Crnoj Gori, preko Prijepolja, Priboja i Višegrada do Zvornika u istočnoj Bosni, uspostavile front i obezbjedile kontrolu svih pravaca koji iz Srbije izvode prema zapadu. Planirano je i prebacivanje 1. i 6. proleterske divizije 1. korpusa iz zapadne Bosne, i 16. i 17. divizije 3. korpusa iz istočne Bosne u Srbiju.

Međutim, zimski uslovi 1943/1944. i položaj naših snaga na ostalim frontovima, kao i protivmjere koje je preduzimao neprijatelj, nisu dozvoljavali prodor jačih snaga u Srbiju sve do polovine 1944.

Sem toga, prodor Crvene armije preko Rumunije polovinom 1944, nagovještavao je odlučujuću bitku za jugoistočnu Evropu i uspostavljanje jedinstvenog fronta saveznika na Balkanu, u kojem bi Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije bila karika koja bi vezivala front Anglo-Amerikanaca u Italiji sa frontom Crvene armije. U to vrijeme NOP je razvijao još snažniju vojnu i političku aktivnost u svim pokrajinama Jugoslavije. Vrhovni štab je preko savezničkih vojnih misija održavao čvrste veze sa saveznicima: SSSR-om, Velikom Britanijom i Amerikom. Saradnja sa narodnooslobodilačkim pokretima u susjednim zemljama - Albaniji, Grčkoj, Bugarskoj i Italiji bila je redovna, čvrsta i sadržajna. Znatno je porastao operativno-strategijski i politički značaj Srbije za dalji razvoj NOP-a u Jugoslaviji i na Balkanu.

U takvoj situaciji Vrhovni štab NOV i POJ doneo je odluku da prikupe jake snage od devet divizija u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, koje bi, u pogodnom trenutku, prodrle u Srbiju i spojile se sa snagama pod komandom Glavnog štaba Srbije, koje su djelovale u južnoj Srbiji i vodile žestoke borbe na komunikacijama u dolinama Južne i Zapadne Morave. Poslije toga trebalo je glavne snage orijentisati prema Šumadiji i Beogradu.

Plan dejstva Vrhovnog štaba NOVJ predviđao je ovakvo grupisanje snaga i zadatke jedinica:

- Operativna grupa divizija u sastavu: 2. proleterska, 5. krajiška i 17. istočnobosanska divizija, sa prostorijske Berana, nastupaće preko Peštera i Novopazarskog Sandžaka, preći Ibar na dijelu komunikacije Kosovska Mitrovica - Raška i preko Kopaonika, prodorom u Toplicu, spojiti se sa snagama NOV u južnoj Srbiji. Poslije toga preći Zapadnu Moravu, osloboditi Gornji Milanovac i Aranđelovac, i ući u sastav 1. proleterskog korpusa;

- Prvi proleterski korpus, u prvo vrijeme u sastavu 1. proleterska i 6. lička proleterska divizija iz reiona Pljevlja nastupaće preko Zlatibo-

⁷⁰³ Zbornik, tom 2, knj. 10, dok. 175: Obavještenje vrhovnog komandanta od 10. oktobra 1943. Štabu 2. korpusa o upućivanju 5. divizije iz srednje Bosne u Sandžak.

ladati Suvoborom i prodirati na prostor Lazarevac - Valjevo;

- Dvanaesti udarni korpus u sastavu 16. i 36. vojvođanska divizija iz rejonu Čajniče - Višegrad, nastupaće preko planine Tare i izbiti na komunikaciju Valjevo - Loznica, i

- Jedanaesta krajiška i 28. slavonska divizija iz rejonu Zvornik - Bratunac, prećiće rijeku Drinu u širem rejonu Ljubovije, prodirati prema Krupnju i ući u sastav 12. korpusa.

Bilo je dovoljno vremena za pripremu pokreta jedinica. Među boricima 1. proleterske divizije vladalo je veliko borbena raspoloženje. Nestrljivo su očekivali naređenje za pokret u Srbiju.

Borci 3. krajiške proleterske brigade željeli su da zajedno sa boricima ostalih brigada krenu u konačan obračun sa Nijemcima i četnicima, koje je trebalo dotući vojnički i politički. Radovali su se susretu sa boricima Crvene armije, koja je, 1. septembra, oslobodila Bukurešt i prodirala dalje na zapad. Borački sastav Brigade bio je upoznat sa geopolitičkim položajem i značajem Srbije. U mnogim partijskim dokumentima, govorima rukovodilaca, člancima u partizanskoj štampi, na političkim i vojnim sastancima, kao i na časovima vojne i političke nastave, rečeno je da je uništenje neprijatelja u Srbiji veoma značajno za konačno oslobođenje zemlje i njenu političku budućnost.

Znali su borci 3. krajiške brigade da se srpski narod vjekovima borio za svoj opstanak, protiv turskih i austrougarskih porobljivača i da je u prošlosti podnio velike žrtve, posebno u prvom svjetskom ratu. Znali su oni da je Hitler uz pomoć svojih kvislinga, Nedića i Ljotića, početkom rata 1941. i kasnije poubijao na desetine hiljada ljudi, žena i školske djece širom Srbije - u Kragujevcu, Kraljevu, Beogradu, Čačku i drugim mjestima, isto onako kao što su dželati Pavelića, pod rukovodstvom zlikovca Artukovića i drugih, masakrirali na stotine hiljada ljudi u Jasenovcu, širom Bosne i Hercegovine i Hrvatske, da su palili i žarili po njihovoj Bosanskoj krajini. Znali su borci Brigade da je srpski narod, poslije povlačenja naših snaga krajem 1941. iz Srbije, trpio četničku strahovladu, pljačku, nasilja i ubijanja naprednih ljudi, prije svega, članova KPJ, i da je za sve vrijeme rata srpski narod pružao otpor okupatoru i domaćim izdajnicima.

Nije se znalo ko se više radovao dolasku u Srbiju, borci 1. proleterske ili 13. i 3. krajiške proleterske brigade. Borci su bili uvjereni da će ih srpski narod toplo dočekati i da će im pomoći u njihovoj pravednoj borbi. Takvo opredjeljenje radovalo je i druge narode Jugoslavije. U vezi s tim, generalni sekretar KPJ, Josip Broz Tito, napisao je u decembru 1942. u »Proleteru« br. 16 i ovo:

»Svi narodi Jugoslavije koji su u prošlosti bili ugnjetavani od velikosrpskih hegemonista imaju svog najboljeg i najdosljednijeg saveznika u srpskom narodu. Srpski je narod dao i još uvijek daje najveći doprinos u krvi i borbi protiv okupatora i njegovih izdajničkih slugu, za punu slobodu i nezavisnost svih naroda Jugoslavije.«^{10}*

Na drugoj strani, Nijemci i njihovi sateliti, Nedić i Bugari, nastojali su svim silama i preduzimali sve mjere da spriječe prodor NOVJ u

⁷⁰⁴ Zbornik, tom 2, knj. 7, dok. br. 32, str. 112 - Josip Broz Tito, o nacionalnom pitanju.

1944. kada je razvoj događaja na svim frontovima u Evropi neposredno nagovještavao bitku za Balkan i Srbiju. Porastao je značaj komunikacija koje vode kroz Srbiju i koje Njemačku povezuju sa njenim snagama u Grčkoj i Albaniji, a koje joj, u slučaju savezničkog iskrcavanja na Balkan, omogućavaju manevar prema lijevom krilu Crvene armije, bilo prema snagama NOVJ, ili, pak, prema mjestu eventualnog iskrcavanja zapadnih snaga, ili prema mjestu savezničkog padobranskog desanta, koji su Nijemci očekivali na prostoru Srbije u rejonu Leskovac - Požarevac - Kraljevo.⁷⁰⁵ Držanjem Srbije Nijemačka je obezbjeđivala neposredni uticaj na satelitsku Bugarsku, osiguravala eksploataciju Bora, Majdanpeka, Trepče i drugih rudnika u Srbiji, koji su bili od izuzetnog značaja za njemačku ratnu privredu.⁷⁰⁶

*

Od početka ustanka Nijemci i Bugari držali su dovoljno jake snage u Srbiji. Početkom jula 1944. u Srbiji su se nalazile ove neprijateljeve snage:

- *njemačke*: deset samostalnih pukova, odnosno pukovskih borbenih grupa, 30 samostalnih bataljona različite namjene, tri tenkovska i oklopna bataljona, jedna protivavionska divizija, dva samostalna artiljerijska divizionara i 3 vazduhoplovne eskadrile, ukupno oko 80.000 vojnika;

- *bugarske*: 1. okupacioni korpus sastava četiri pješadijske divizije,⁷⁰⁷ po jedna pešadijska divizija iz sastava 1. i 5. armije sa jedinicama ojačanja, tri etapna puka za obezbjeđenje željeznica i jedna vazduhoplovna eskadrila, ukupno oko 40.000 vojnika;

- *kvislinške*: Nedićev Srpski dobrovoljački korpus i Srpska državna straža,⁷⁰⁸ i Belogardejski Ruski zaštitni korpus, ukupno oko 40.000 vojnika;

- *četničke snage Draže Mihailoviča*, bile su svrstane u deset grupa korpusa, ukupno 47 korpusa, oko 40.000 četnika.

⁷⁰⁵ AVII, mikrofilm NAV-N-T-311, film 187, snimak 800-6: Izvještaj Komande za vezu »30« grupe armije »F«, od 28. 8. 1944.

⁷⁰⁶ Sredinom 1944. Nijemci su pojačali eksploataciju teško opterećene privrede Srbije. Prisilnom mobilizacijom i dovođenjem stranih radnika, povećana je proizvodnja u svim rudnicima. Tako, na primjer, Bor je povećao kopanje rude sa 26.000 tona u junu na 32.700 tona u julu, a preradu rude sa 1.000 na 1.500 tona; Trepča sa 32.400 tona u junu na 34.100 tona u julu. U julu je iz Majdanpeka transportovano u Njemačku 2.161 tona pirita, a iz fabrike »Zorka« u Šapcu 824 tona sumporne kiseline. Od 1.374 tone rafiniranog olova, proizvedenog u avgustu u Trepči, 1.121 tona otpremljena je u Njemačku.

⁷⁰⁷ Bugarski 1. okupacioni korpus je 5. jula 1944. imao 30.934 vojnika, podoficira i oficira, od toga 27.039 vojnika, 2.863 podoficira i 1.032 oficira. AVII, mikrofilm NAW-N-T-311, film 187, snimak 722-5; Izvještaj generala Felbera od 5. jula 1944.

⁷⁰⁸ Prema izvještaju oficira za vezu NDH kod njemačkog komandanta Jugoistoka, od 1. aprila 1944. brojno stanje Nedićevih snaga u Srbiji je bilo: 1.261 oficir 5.731 podoficir i 11.971 vojnik, svega 18.963 naoružana čovjeka. AVII, k. 88, br. reg. 1/6-1. Četnički korpus imao je 2-5 brigada i svoju korpusnu oblast, koja se poklapala sa ranijim vojnim okruzima. Brigada je, načelno, obuhvatala teritoriju sreza. Korpusi su imali svoj aktivni sastav - rukovodeći kadar i jedan deo teritorije korpusne oblasti. Jedan, deo tih obveznika mobilisan je za izvođenje akcija protiv jedinica NOVJ, dok se mobilizacija svih obveznika predviđala na dati znak opšte mobilizacije. Na taj način su stvarane prividno mnogobrojne četničke jedinice. Petar Višnjić, Operacije za oslobođenje Srbije.

ijemacka vrhovna Komandna na unuvauu pceviuma prouor ja-
čih snaga NOV iz drugih krajeva Jugoslavije u Srbiju. Ona je imala pod-
atke o prikupljanju jedinica NOVJ na zapadnoj granici Srbije, ali je
smatrala da su one još uvijek brojno slabe i tehnički neopremljene da
bi se upustile u krupnije operacije strategijskog značaja. Do tih podata-
ka Nijemci su dolazili preko tehničke špijunaže, odnosno prisluški-
vanjem i dešifrovanjem radio-depeša jedinica NOVJ.

Da bi spriječila prodor jačih snaga NOVJ u Srbiju, njemačka Vrhov-
na komanda na Balkanu odlučila se za ofanzivna dejstva, da bi snagama
NOV, grupisanim u pograničnim rejonima za operacije prema Srbiji, na-
metnula borbu u polaznim rejonima, da ih razbije i uništi. Odlučila je
da se u operacijama angažuju, pored raspoloživih snaga u Srbiji, i snaga
u njenim pograničnim oblastima, dijelovi njemačke 181. divizije iz Al-
banije, 1. brdske i 117. lovačke divizije iz Grčke i 7. SS divizije »Princ
Eugen« iz istočne i zapadne Bosne.⁷⁰⁹

Udružene snage Nijemaca, Bugara i četnika otpočele su 10. jula
1944. operacije (»Trumpf« i »Kehraus«) protiv jedinica NOV pod ko-
mandom Glavnog štaba Srbije - 21, 22, 23, 24. i 25. divizije u južnoj Sr-
biji, a 18. jula ofanzivna dejstva (operacija »Draufgenger«) protiv snaga
2. korpusa i Operativne grupe divizija 2, 5. i 17. divizije NOV u Crnoj
Gori. Zamisao njemačkog komandovanja bila je da tuče snage NOVJ po
dijelovima i u različito vrijeme, i ne dozvoli spajanje snaga NOV koje
su nastupale prema Srbiji, sa snagama pod komandom Glavnog štaba
Srbije. Međutim, planovi dejstva i zamisao njemačkog komandovanja su
potpuno propali. Jedinice 2. korpusa i Operativne grupe divizija, izvršile
su 24. jula protivudar i do nogu potukle 21. SS legionarsku diviziju
»Skenderbeg«, 14. brdski lovački puk 7. SS divizije »Princ Eugen« i bor-
benu grupu »Stripel« (ojačani bataljon 369. puka) u rejonu Andrijevića
- Cakor i nanijele im velike gubitke.

Štab Operativne grupe divizija izdao je 27. jula zapovjest za nastup-
ni marš opštim pravcem Berane - Rogozna planina - Ibar - Kopaonik.⁷¹⁰ Pošto je slomila i posljednji otpor Nijemaca, Bugara, četnika i ba-
lista na prilazima i u dolini Ibra, Operativna grupa divizija našla se 5.
avgusta na jugozapadnim padinama Kopaonika.⁷¹¹

Od 5. do 9. avgusta 1944. Operativna grupa divizija razbila je četvrtu
grupu četničkih korpusa - 1, 2, 3. i 5. jurišni korpus,⁷¹² zauzela najviši
vrh Kopaonika, Suvo Rudište, potpuno ovladala Kopaonikom, oslobodi-
la Brus i Aleksandrovac i spojila se sa snagama pod komandom Glav-
nog štaba Srbije u Toplici i Jablanici. Na taj način otklonjena je opas-
nost da Nijemci, Bugari i četnici razbiju 21, 22, 23, 24. i 25. srpsku di-
viziju. Sem toga, stvoreni su svi uslovi za popunu divizija Operativne
grupe novim borbicima. Prodorom Operativne grupe u rejon Aleksandro-

⁷⁰⁹ P.E. Schramm, *Kriegstagebuch OKW*, Band 4, str. 682; *ORNJ*, 2, str. 252; *Završne ope-
racije*, str. 19.

⁷¹⁰ AVII, k. 392, br. reg. 36/3.

⁷¹¹ AVII, k. 373, br. reg. 1/1 - izvod iz Operacijskog dnevnika Operativne grupe; Dnevni
izvještaj Komande Južnogostoka od 6. avgusta 1944.

⁷¹² AVII, br. reg. S-V-11.286; Direktiva Štaba 4. grupe korpusa od 5. avgusta 1944, Mik-
rofilm NAW-N-T-311, film 190, snimak 763-100, Operacijski dnevnik Komande Ju-
žnogostoka.

vačke Zupe i Utršumlje, propali su svi planovi neprijateljstva na pučesne tuče snage NOV i spriječi njihov prodor u Srbiju. Nijemci su bili potpuno iznenađeni brzinom prodora Operativne grupe preko Novopazarskog Sandžaka, Ibra i Kopaonika u Aleksandrovačku Župu. Među četnicima u ovom rejonu nastalo je pravo rasulo. Još više su bile ugrožene komunikacije u dolini Ibra, Južne i Zapadne Morave.

O porazu četnika na Kopaoniku svjedoči i izvještaj Štaba 1. jurišnog korpusa - najkrupnije četničke jedinice od 12. avgusta 1944, u kojem se, pored ostalog, kaže:

*»U toku noći 7/8. avgusta, bio je napadnut jačim komunističkim snagama i posle borbe od tri časa rasturio se... Do sada se zna da se prikupilo u jedinice ovoga korpusa oko 1.200-1.250 vojnika i starešina. Za ostalih 1000 vojnika i starešina se još ništa tačno ne zna... Saznaje se da su dosta komunisti zarobili... još se u korpus nisu prikupile mnoge starešine, među kojima i sami komandanti brigada i bataljona«,*⁷¹³

U borbi za Kopaonik ubijeno je 522, zarobljeno 637 i ranjeno oko 500 četnika.⁷¹⁴ Zaplijenjeno je: 2 protivtenkovska topa, 4 minobacača, 8 teških mitraljeza, 19 puškomitraljeza, oko 900 pušaka i druga oprema.⁷¹⁵

Poslednje borbe u Sandžaku

Njemačka komanda nije se mirila sa ovakvim razvojem događaja. Bila je uporna u nastojanju da spriječi prodor jačih snaga NOV u Srbiju. Odmah poslije neuspjeha operacije u rejonu Andrijevice, komandant Jugoistoka naredio je izvođenje nove operacije pod nazivom »Ribecal« (*Rübezahl*), na području sjeverne Crne Gore i Sandžaka. Cilj je bio: koncentričnim dejstvom s operativne osnove: Podgorica (Titograd) - Rožaj - Nova Varoš - Prijepolje - Pljevlja prema Šavniku, opkoliti, razbiti i uništiti snage 2. i 12. korpusa i 1. proleterske divizije u širem rejonu Durmitora.⁷¹⁶ Štab 1. proleterske divizije obavješten je 10. avgusta da u rejonu Pljevalja, Prijepolja i Nove Varoši stižu dvije njemačke divizije sa motorizacijom,⁷¹⁷ o čemu su obavješteni svi štabovi brigada i viših komandi. Već 12. avgusta, neprijateljeve kolone nastupale su sa svih pravaca: 7. SS divizija »Princ Eugen« iz reiona Šćepan-Polja, 369. legionarska divizija iz Gacka, njemačka 181. divizija iz Podgorice, 1. brdska divizija iz Berana, 14. SS puk iz Pljevalja i 2. puk »Brandenburg« iz Prijepolja.

Prema položajima 1. proleterske divizije nastupali su 1. i 3. bataljon 2. puka »Brandenburg« iz Prijepolja, 61. puk bugarske 24. divizije iz Nove Varoši, 5. SS motorizovani policijski puk iz Sjenice, 14. SS puk i legionarska grupa »Krempler« iz Pljevalja, ukupno oko 9.000 vojnika sa 24 topa i 20 tenkova.⁷¹⁸

⁷¹³ AVII, br. reg. S-V-1091/1. Izvještaj Štabu 1. jurišnog korpusa od 12. avgusta 1944.

⁷¹⁴ Petar Višnjić, *Operacije za oslobođenje Srbije*, str. 62.

⁷¹⁵ Rudi Petovar i Savo Trikić, *Sesta proleterska istočnobosanska brigada*, str. 524. Izdanje VIZ-a, Beograd, 1983.

⁷¹⁶ *Oslobodilački rat*, knj. 2, str. 266.

⁷¹⁷ AVII, k. 713, f. 1, dok. 35.

⁷¹⁸ P. Raičević i P. Babac, VIG, br. 4/154.

rijatelj je izvršio opšti napad na cijelom frontu 1. proleterske divizije. Na položaje 3. krajiške i 1. proleterske brigade napadao je 14. puk 7. SS divizije »Princ Eugen« u više kolona i bugarski 61. puk. Na položaje 13. proleterske, 2. puk »Brandenburg«, a na položaje 8. crnogorske NOU brigade, koja je prije izvjesnog vremena stavljena pod komandu 1. proleterske divizije, borbeno grupa »Krempler«. Pošto se 3. krajiška proleterska brigada našla na lijevom krilu borbenog rasporeda 1. divizije, i zatvarala pravac od Pljevalja prema selu Glibači i Lever Tari te obezbjeđivala lijevi bok Divizije, dobila je zadatak da uporno brani ranije posjednute položaje, spriječiti prodor neprijatelja prema rijeci Tari i obezbjeđi manevar ostalih brigada 1. divizije iz šireg rejonu Maoče - Odžak prema planini Ljubišnji.

Cilj neprijatelja bio je da obuhvatnim dejstvom nabaci 1. diviziju na kanjon rijeke Tare i, u sadejstvu sa 1. brdskom divizijom koja je nastupala od Andrijevice preko Kolašina, razbije je i uništi. Naročito jak pritisak neprijatelj je vršio na spoju između 1. i 3. proleterske brigade. Međutim, prvog dana borbe neprijatelj nije postigao željene rezultate. Upornom odbranom 3. krajiška brigada zadržala je desnokrilnu kolonu 14. SS puka na polaznim položajima. Na desno krilo 3. krajiške brigade ubačen je u borbu 4. bataljon 1. proleterske brigade i pojačao odbranu.

Pošto je otkrio raspored jedinica 1. proleterske divizije, neprijatelj je izvršio pregrupaciju svojih snaga i, narednog dana, desnim obuhvatom, uz snažnu podršku artiljerije, napao nalijevo krilo 3. krajiške proleterske brigade. Razvila se vrlo žestoka borba. Što je vreme više odmicalo borba je bila sve žešća. Naročito se to ispoljilo na lijevom krilu Brigade, na položajima Ružino brdo - Bijelovo brdo (k. 1048) i Kraljičino brdo (k. 1004). Borbe su trajale četiri dana i četiri noći. Redali su se obostrani napadi i protivnapadi. Nijemci su nekoliko puta osvajali Bijelovo brdo - (k. 1004), da bi ga, protivnapadom jedinica Brigade, na kraju izgubili. Nijemci su ponovo privukli svježije snage na svoje desno krilo, i desnim obuhvatom preko Kika i Gradine (tt 1284) izbili u rejon Zahum - Veliki kik - Tolački vrh i odbacili 3. krajišku brigadu prema s. Glibači i Lever Tari. Istovremeno, neprijatelj je vršio jak pritisak na položaje 1. proleterske brigade prema Crnom vrhu.

U takvoj situaciji, Štab 1. proleterske divizije odmah je izvukao 8. crnogorsku i 13. proletersku brigadu u Maoče i prema Đurđevića Tari. Neprijatelj je to uočio i pojačao pritisak na 1. proletersku brigadu i prisilio je na povlačenje prema Crnom vrhu. Lijeva kolona 14. SS puka i 2. puka »Brandenburg« ovladali su krajem dana Crnim vrhom (k. 1942). Pokušaj 2. i 6. bataljona 1. proleterske i 4. bataljona 13. proleterske da, uz podršku divizijske artiljerije, povrate Crni vrh, nije uspio. Za to vrijeme 3. krajiška brigada vodila je vrlo žestoke borbe i, u sadejstvu sa 4. 7. i dijelovima 2. bataljona 1. proleterske brigade, spriječila dalji prodor neprijatelja prema Tari. Situacija je bila vrlo teška. O tome je Štab 1. proleterske divizije obavjestio radio-depešom Vrhovni štab.¹¹⁹ U odgovoru Štabu 1. divizije, na kraju dana, Vrhovni štab je radio-depešom

¹¹⁹ AVII, k. 712, f. 12, dok. 30, depeša 15.

naredio da ranjenike prebaci preko lare u rejon /amjaka, oaaKie su avionima upućeni u Italiju,⁷²⁰ a da sa Divizijom pređe na desnu obalu Lima i prodre na Zlatibor i Goliju.

Prva proleterska brigada, ojačana divizijskom artiljerijom i četom inženjerije rokirala se 16. avgusta ulijevo prema 3. krajiškoj brigadi i čvrsto zatvorila put Pljevlja - Đurđevića Tara. Osmo crnogorska i 13. proleterska brigada, pod zaštitom 3. krajiške i 1. proleterske brigade, rokirale su se prema s. Zahumu na sjeverne padine planine Ljubišnje. U isto vrijeme neprijatelj je vršio vrlo jak pritisak na lijevo krilo 3. krajiške brigade da bi je nabacio na masiv Ljubišnje i spriječio manevar 1. divizije.

Nijemci su ponovo 17. avgusta ubacili svježe snage u borbu. Brojno nadmoćniji i tehnički opremljeniji, Nijemci su, na kraju, desnim obuhvatom preko Kraljičinog brda i Kika prodirali prema Gradini (tt 1284). Tek tada je Štab Brigade naredio da se bataljoni postepeno povlače i posjednu položaje na liniji Borovo brdo - Paljevine (k. 1381) - Gradina (tt. 1284). Dalje se nije smjelo odstupati. Nijemci su uporno napadali i nastojali da jedinice Brigade odbace sa pomenutih položaja, za koje su u toku dana vođene ogorčene borbe. U popodnevnom časovima ubacili su u borbu svježe snage, zaobišli lijevokrilni bataljon i, preko Gradine, ovladali Tolačkim vrhom te na taj način ugrozili nesmetan manevar 1. proleterske brigade i divizijskih dijelova prema sjevernim padinama Ljubišnje. U takvoj situaciji članovi Štaba Brigade našli su se u borbenom poretku i najneposrednije uticali na tok borbe. Međutim, u kritičnom momentu, kada su izgledi za obje strane bili podjednaki, u pozadini neprijatelja pojavio se 5. bataljon 3. krajiške brigade koji se do tog vremena nalazio na prostoru Foča - Čajniče, upućen da uspostavi vezu i prihvati prethodnicu 6. proleterske divizije na Drini. Čim je stigao, izvršio je protivnapad i, u sadejstvu s ostalim bataljonima, odbacio neprijatelja i ovladao Tolačkim vrhom. U toj borbi naročito se istakao Drago Radulović puškomitraljezac i njegov pomoćnik. Do kraja dana front Brigade bio je stabilizovan na položajima Klačnica (k. 1281) - Marica (k. 1381) - Gradina (tt 1284). Prva proleterska brigada i ostali dijelovi 1. divizije, pod zaštitom 3. krajiške brigade odvojili su se od neprijatelja i prebacili u rejon Zahum, Vrba, Meljak.

I ovoga puta 3. krajiška brigada u potpunosti je izvršila postavljeni joj zadatak.

U takvoj situaciji Štab 1. divizije izdao je naredjenje da se jedinice odvoje od neprijatelja i brzim pokretom, preko Čehotine, krenu prema Limu, kako bi pristupile osnovnom zadatku - *prodoru u Srbiju*.⁷²¹

U toku četvorodnevne borbe ubijeno je i ranjeno preko 100 neprijateljevih vojnika. Gubici Brigade bili su: 7 poginulih i 23 ranjena borca, od kojih 7 teže.⁷²²

Treća krajiška proleterska brigada prebacila se noću 17/18. avgusta preko Čehotine i puta Pljevlja - Čajniče, i razmjestila u širem rejonu s. Zaostro - Boljanići gdje je predanila i isturila borbena obezbjeđenja

⁷²⁰ *Oslobodilački rat*, knj. 2, str. 271 - napomena 351.

⁷²¹ Zbornik, tom 4, knj. 28, dok. br. 61, str. 285 - Naredjenje Štaba 1. proleterske divizije.

⁷²² AVII, k. 712, dok. br. 2/1—4 - Operacijski dnevnik 3. krajiške brigade.

prema Pljevljima, Priboju i Rudom, istovremeno, lijevo od 3. brigade prebacile su se preko Čehotine i puta Pljevlja - Čajniče ostale brigade i Štab 1. proleterske divizije.

I ovoga puta došla su do punog izražaja sposobnost, hrabrost i upornost cjelokupnog starješinskog kadra 1. proleterske divizije, i manevarska sposobnost njenih brigada. Neprijatelj je bio iznenađen takvim razvojem događaja. Pretpostavljao je da će se 1. divizija izvlačiti preko Tare prema Durmitoru. Bio je iznenađen pojavom 1. divizije sjeverno od puta Pljevlja - Čajniče. Čim je za to doznao, naredio je prikupljanje jedinica u rejonu Pljevlja, da bi brzim manevrom preko Prijepolja i Nove Varoši i posjedanjem desne obale Lima i Uvea, spriječio prodor 1. divizije u Srbiju, zašto mu je bilo potrebno dragocjeno vrijeme.

Koliku je nesposobnost njemačko komandovanje pokazalo u ovoj operaciji, vidi se i po tome što je jedan puk 7. SS divizije prešao 20. avgusta na lijevu obalu Tare i izbio u Njegovuđe. Bio je to potpun promašaj i udar u prazno. Da bi ispravili grešku, Nijemci su hitno uputili 14. puk 7. SS divizije »Princ Eugen« i 2. puk »Brandenburg« preko Pljevalja i Prijepolja, ka Priboju i Novoj Varoši.⁷²³ Ali, bilo je već kasno. Dok su ovi pukovi stigli, 1. proleterska divizija bila je već oslobodila Priboj i prešla na desnu obalu Lima.

Prelazak preko Lima i razbijanje četnika na Zlatiboru

Konačno je, poslije jednomjesečnog boravka u Sandžaku, došlo vrijeme za prelazak preko Lima, đan koji su borci 3. krajiške proleterske brigade sa nestrpljenjem očekivali, kako bi stupili na tlo Srbije. Brigada je produžila pokret 18. avgusta i do 17 časova izbila na prostoriju s. Poljana - Stupovi - Međurečje - Crnugovići, 5-7 km južno od Ustibara.⁷²⁴ Narednog dana pomjerala se preko puta Pljevlja - Ustibar na prostoriju Miliješ - Kasidol - Požežmac, na lijevu obalu Lima.

U širem rejonu predstojećeg dejstva 1. proleterske divizije, nalazili su se slabiji dijelovi 7. SS divizije »Princ Eugen« i dijelovi četiri četnička korpusa: Crnogorsko-dobrovoljačkog, Drinskog, 2. maleševskog i 4. jurišnog.⁷²⁵ Glavnina tih snaga, oko 5.000 četnika, bila je grupisana na prostoru Rudo - s. Bijelo Brdo, gdje su četnici očekivali pokušaj forsiranja Lima od jedinica NOVJ. Slabije snage, oko 500 četnika, bile su raspoređene između Priboja i s. Bistrice. Štab 1. proleterske divizije tada nije imao podatke o prisustvu četničkog Zlatiborskog korpusa koji se nalazio sjeverno od Priboja, niti pak o rasporedu 1. maleševskog korpusa. U Priboju se nalazilo oko 300 četnika i 40 Nijemaca iz sastava njemačkog puka »Brandenburg«, a u Rudom oko 300 četnika.⁷²⁶

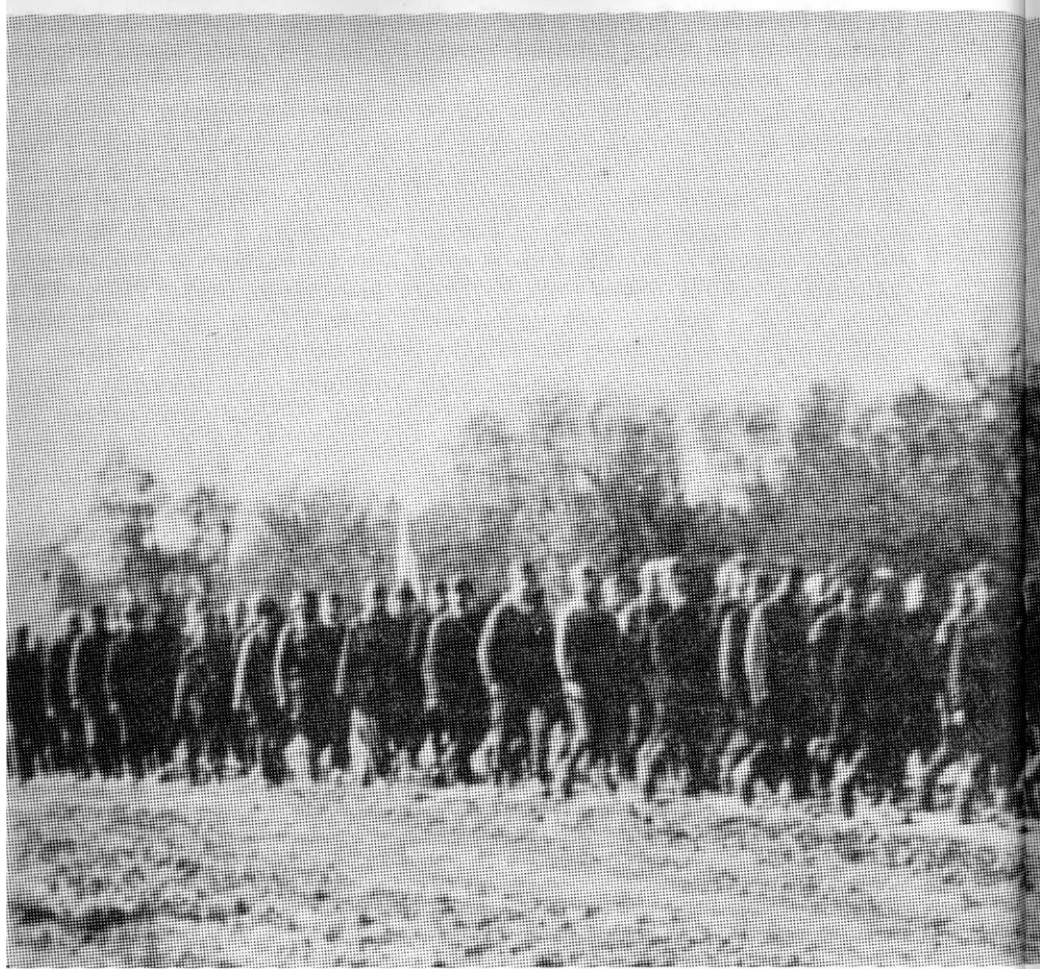
CU dubini zone, u rejonu Palisada, nalazio se 61. puk bugarske 24. divizije, na dobro utvrđenom rejonu za kružnu odbranu.

⁷²³ *Oslobodilački rat*, knj. 2, str. 279.

⁷²⁴ AVII, k. 714, br. reg. 39/1-1 - Naredenje Štaba Brigade.

⁷²⁵ AVII, br. reg. S-V-2133. Naredenje četničkog Gorskog štaba - 136 od 20. avgusta 1944, k. 712, br. reg. 24/4. Operacijski dnevnik Štaba 1. proleterske divizije.

⁷²⁶ AVII, k. 714, br. reg. 40-1 -F 1.

Prvi bataljon u pokretu iz Sandžaka za Srbiju, avgust 1944.

S obzirom na takav raspored neprijateljevih snaga, Štab 1. divizije odlučio se za prelazak Lima u rejonu s. Banje gdje je Lim bio gazan. Bez obzira na to, položaji na desnoj obali Lima bili su vrlo pogodni za vatreni sistem odbrane, a put Prijepolje - Priboj omogućavao je brz manevar motorizovanih snaga neprijatelja po frontu.

Prema dogovoru štabova 1. i 37. divizije, dio snaga 37. divizije zadržan je na planini Pobijeniku i na lijevoj obali Lima, sa zadatkom da prihvate 6. proletersku ličku diviziju. Radi lakšeg prelaza 1. divizije, brigade 37. divizije orijentisane su prema Ustibaru, Bistrici i Prijepolju.

Pojavom 1. proleterske divizije na lijevoj obali Lima, među četnicima je zavladao panika. U vrijeme dok su se jedinice pripremale za prelazak, Štab 2. bataljona 3. krajiške brigade samoinicijativno je krenuo, zauzeo neoštećen most na Limu i upao u Priboj bez jačeg otpora.

Jedinice 3. krajiške brigade počele su u 16 časova, 20. avgusta, prelazak preko Lima, odbacile Pribojsku i Višegradsku četničku brigadu i prikupile se do mraka na prostoriji Banja - S. Đuričići - Priboj i obezbjedile mostobran na desnoj obali Lima.⁷ Brigada je produžila pokret 21. avgusta, i do 11 časova razmjestila se na prostoriji s. Bakalovina - s. Čolovina - Kovačev krš (k. 930) - s. Rutoše - s. Radojinja, neposredno na lijevoj obali Uvea. Lijevo od 3. krajiške prešla je Lim i 1. proleterska brigada i izbila u širi rejon s. Brezna, a 13. proleterska u s. Rutoši, pozadi 3. krajiške. Tako se cijela 1. proleterska divizija toga dana našla između Lima i Uvea, na vrlo uskom manevarskom prostoru. Radi toga je trebalo što prije preći Uvac, posjesti put Nova Varoš - Užice i dočepati se Zlatibora, prije nego što se Nijemci pregruپیšu i intervenišu.

⁷²⁷ AVII, k. 714, fl, br. reg. 41-1-

Na putu iz Sandžaka u Srbiju - sanitet brigade, avgust 1944. (snimak iz foto arhiva Vojnog muzeja u Beogradu)

U isto vrijeme dvije brigade 37. divizije izbile su na prostoriju Gornja Jablanica - Bijela Glava - Bjelušina - Žandarmerijska stanica Uvac i obezbjedile lijevi bok 1. proleterske divizije sa pravca Višegrada i Šargana.

U međuvremenu Nijemci su vršili pregrupaciju svojih snaga da bi spriječili prelazak 1. proleterske divizije preko Lima i Uvea. Četrnaesti puk 7. SS divizije »Princ Eugen« nalazio se u pokretu od Pljevalja prema Priboju, a 2. puk »Brandenburg« prema Novoj Varoši, dok je bugarski 61. puk, poslije neuspjeha u borbama oko Pljevalja, prebačen hitno u rejon Palisada. Nijemci su smatrali da još uvijek postoje mogućnosti da na uskom prostoru unište 1. proletersku diviziju i da joj se osvete za neuspjehe u ranijim okršajima.⁷²⁸

Zbog toga je Štab 1. proleterske divizije nastojao da se prelazak preko Lima i Uvea izvrši što prije i da Divizija ovlada grebenom Zlatibora, čime bi se stvorila mogućnost za što širi manevarski prostor jedinica.

Na dan dvogodišnjice formiranja 3. krajiške proleterske brigade, 22. avgusta Štab Brigade izdao je naređenje u 21 čas za nasilni prelazak preko Uvea, sa početkom 23. avgusta u 4 časa. Međutim, 4. bataljon i jedna četa 3. bataljona 22. avgusta poslije kratkotrajne borbe sa četnicima, prešli su samoinicijativno Uvac i obezbjedili mostobran na desnoj obali Lima. U 4 časa 23. avgusta počeo je prelazak i opšti napad jedinica Brigade na dva pravca: sa tri bataljona preko Voljaka, Negbine prema grebenu planine Murtenice, a sa četiri bataljona preko Seništa, Draglice i Medvedeg brda (k. 1381), prema grebenu Zlatibora. Prije prelaska preko Uvea postavljeno je jako borbena obezbjeđenje desnog boka iz sastava 5. bataljona sa pravca Nove Varoši i Kokinog Broda. Zasjeda je

⁷²⁸ Naređenje Njemačke komande. AVII, fond njemačka dokumentacija k. 11, f. 1, dok. 2.

bila dobro postavljena i maskirana uDrzo sa našia 4 motocikla, a za njima jedan kamion pun njemačkih vojnika. Dočekani su jakom mitraljeskom vatrom. Zatim je pristigla neprijateljeva motorizovana kolona od nekoliko kamiona, koja je poslije kratkotrajne borbe prisiljena da se povuče. Poginulo je 19 Nijemaca, od kojih 1 oficir, a jedan je zarobljen. Uništena su 4 motocikla i zaplijenjeno nekoliko pušaka. Ranjena su 3 borca 5. bataljona.⁷²⁹

Desnu obalu Uvea i južne padine Zlatibora od s. Ljubiša do vrha Tornika, branilo je oko 3.500 četnika Zlatiborskog i 1. jurišnog korpusa na vrlo podesnim položajima po frontu i dubini, na kojima su bili iskopani zakloni za strelce i mitraljeska i minobacačka oruđa. Na njih je napadalo oko 4.000 boraca 1. proleterske divizije. Četnici su pružali vrlo žilav otpor na Murtenici i Šišačkoj kosi i ulagali krajnje napore da se održe. Međutim, ubacivanjem u pozadinu kroz međuprostore i snažnim jurišem jedinica 3. krajiške proleterske brigade na pojedine dobro branjene otporne tačke, četnici su kapitulirali i u paničnom bjegstvu i rasulu odstupali prema Ljubišu i s. Gostilju. Brigada je do 11 časova ovladala Murtenicom (k. 1462), Medveđim brdom (k. 1361) i Šišačkom kosom (k. 1290). Na taj način 3. brigada je u potpunosti izvršila postavljene zadatke. Lijevo od 3. krajiške napadala je 13. proleterska brigada i ovladala Borovom glavom (k. 1171), a na krajnjem lijevom krilu 1. divizije, 1. proleterska brigada zauzela je Tornik (tt 1431) i prisilila četnike da odstupe prema grebenu Čigote.

O uspjehu 3. krajiške brigade i uspostavljanju mostobrana, Štab Brigade je depešom izvjestio političkog komesara 1. proleterskog korpusa Mijalka Todorovića i Štab 1. proleterske divizije. U odgovoru na tu depešu, komesar 1. korpusa obavjestio je Štab 3. krajiške brigade da su se Operativna grupa divizija (2, 5. i 17. divizija) poslije razbijanja četnika na Kopaoniku spojile sa snagama pod komandom Glavnog štaba Srbije, koje razvijaju uspješna dejstva u dolini Morave i u istočnoj Srbiji. Bio je to veliki podstrijek za sve borce i starješine 3. krajiške brigade i 1. proleterske divizije.

Pošto su se bataljoni na dostignutim položajima sredili, a borci malo odmorili, Brigada je produžila napad i do 17 časova 23. avgusta ovladala grebenom Čigote planine - Čigota (t. 1422) - Jelje (k. 1410) - Konjoder (k. 1336) - Smiljanski zakos (tt 1359). Trinaesta i 1. proleterska brigada izbile su do tada pred Kraljevu Vodu (Partizanske vode) i ovladale Kobiljom glavom (tt 1172), na lijevoj obali rijeke Obudojevice. Zlatiborski i 4. jurišni četnički korpus povukli su se na sjever sve do s. Krive Reke i s. Rožanstva, gde su se oslonili na jedan bataljon Srpske državne straže. Izbijanjem na Zlatibor, na frontu širokom oko 20 km, 1. proleterska divizija stvorila je povoljnu osnovicu i uslove za predstojeća dejstva prema dolini r. Đetinje i Moravice i prihvat 6. ličke divizije koja se nalazila na maršu iz Crne Gore za Srbiju.⁷³⁰

⁷²⁹ AVII, k. 712, br. reg. 22/1—4.

⁷³⁰ Zbornik, tom 1, knj. 11, dok. br. 6. Naredenje Štaba 1. proleterske divizije od 22. oktobra 44; AVII, k. 712, br. reg. 23/4. Operacijski dnevnik Štaba 3. krajiške brigade k. 712, br. reg. 18/2; Izvještaj Štaba 1. proleterske brigade od 1. septembra 44, br. reg. S-V-2138/3. Izvještaj četničkog kapetana Miličića od 24. osmog 1944. br. reg. S-V-6316; Izvještaj 3. bataljona četničke Ariljske brigade od 24. avgusta 1944.

Tako brzo uspjehu 3. krajiške, kao i ostalih brigada 1. divizije, doprinijela je i upornost 37. divizije koja je spriječila 2. puk »Brandenburg«, 363. pješadijski puk i dijelove 1. brdske divizije da' preko Kokinog Broda ugroze desni bok 1. divizije, odnosno pozadinu 3. krajiške brigade, i zadržala prodor 14. brdskog puka 7. SS divizije »Princ Eugen« sa pravca Priboja u pozadinu 1. proleterske brigade.

Pobjeda nad četnicima u rejonu Zlatibora izvojevana je uz neznatne gubitke. Međutim, pri osvajanju k. 1462 na Murtenici, smrtno je ranjen politički komesar 3. krajiške brigade Krsto Bajić, koji je podlegao ranama. Bio je to veliki gubitak za 3. krajišku brigadu. Krsto je proglašen za narodnog heroja Jugoslavije.

Za političkog komesara Brigade poslije nekoliko dana postavljen je Petar Lazarević Švabo, a za zamjenika političkog komesara Pero Trničić, do tada zamjenik političkog komesara bataljona.

Napad na utvrđeni rejon na Palisadu

Poslije izbijanja na Zlatibor, Štab 1. proleterske divizije predložio je depešom od 23. avgusta Vrhovnom štabu da 1. proleterska i 37. divizija, poslije završene operacije na željezničkoj pruzi Užice - Višegrad, djeluju u dolini Moravice i Zapadne Morave oslanjajući se na Zlatibor i Goliju.⁷³¹ Vrhovni komandant je depešom od 24. avgusta odobrio taj plan s tim da 1. proleterska divizija krene dalje na sjever i ovlada Suvoborom, kada se Operativna grupa divizija, iz južne Srbije, približi Rudniku i Suvoboru.⁷³²

Tada su se neposredno pred 1. proleterskom divizijom nalazile ove neprijateljeve jedinice: bugarska 24. pješadijska divizija i 1. armijski konjički puk, raspoređeni u Užicu i Požegi i na položajima oko Kremne i Čajetine, na Palisadu i Smiljanića brdu kod Ljubiša. Pored bugarskih, u tim rejonima nalazile su se njemačke policijske jedinice; Jurišni bataljon 2. oklopne armije, 6 tenkova, jedna protivavionska baterija; 2. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa, a u selu Ražanstvu, istočno od Palisada, i bataljon Srpske državne straže.⁷³³

U pozadini i na bokovima 1. proleterske divizije nalazile su se znatne neprijateljeve snage koje je vezivala 37. divizija, a dijelom snaga i 3. krajiška brigada. Tu si bili 99. brdski lovački puk 1. brdske divizije, 14. brdski lovački puk 7. SS divizije »Princ Eugen«, 2. puk divizije »Brandenburg« i glavnina 363. pješadijskog puka sa nekoliko njemačkih specijalnih bataljona i policijskih jedinica, i pet četničkih korpusa.

Duboko na pravcu daljeg nastupanja, ispred 1. proleterske divizije nalazili su se: Zlatiborski četnički korpus u selima Šljivovici i Branješcima, Četvrti jurišni korpus u Sevojnu, sjeverno od Požege, Šumadijska grupa četničkih brigada u selima Ježevici i Dobrinji, Prva ravnogorska

⁷³¹ Zbornik, tom 1, knj. 11, dok. br. 15.

⁷³² Zbornik, tom 1, knj. U, dok. br. 18.

⁷³³ AVII, br. reg. S-V-2138/2. Izvještaj četničkog kapetana Miličića od 23. avgusta 1944, k. 727, br. reg. 15/6. Izvještaj Odeljenja za državnu zaštitu SDS od 25. avgusta 1944. Izvještaj Štaba 13. proleterske brigade od 25. avgusta 1944. k. 25, br. reg. 26/6.

grupa brigada u Pranjanima i Rađevu, i Maljenska grupa četničkih brigada u selima Brajnovići i Kaleniću.⁷³⁴

Sve te bugarske, njemačke i četničke snage imale su zadatak da spriječe prodor divizija NOVJ preko Đetinje na sjever i još dublje u Srbiju.

S obzirom na brz prodor Crvene armije kroz Rumuniju i njeno izbijanje na rumunsko-bugarsku granicu, kao i previranja u Bugarskoj, bugarska komanda odlučila je da povuče svoje snage sa obezbjeđenja željezničke pruge između Užica i Višegrada, a da aktivnim dejstvom prema Zlatiboru zadrži dalje nastupanje 1. proleterske divizije na sjever, sve dok ne izvuče svoju 24. diviziju sa željezničke pruge i prostorije Užice - Požega. U vezi s tim Bugari su odbrani rejonu Čajetina - Palisad posvetili naročitu pažnju. Kao uporište za obezbjeđenje komunikacija u dolini Đetinje i Zapadne Morave, Palisad je od ranije bio jako utvrđen. Izgrađen je sistem rovova i saobraćajnica punog profila, sa kamenozemljanim i drvenim bunkerima. Sve zgrade bile su podešene za kružnu odbranu.

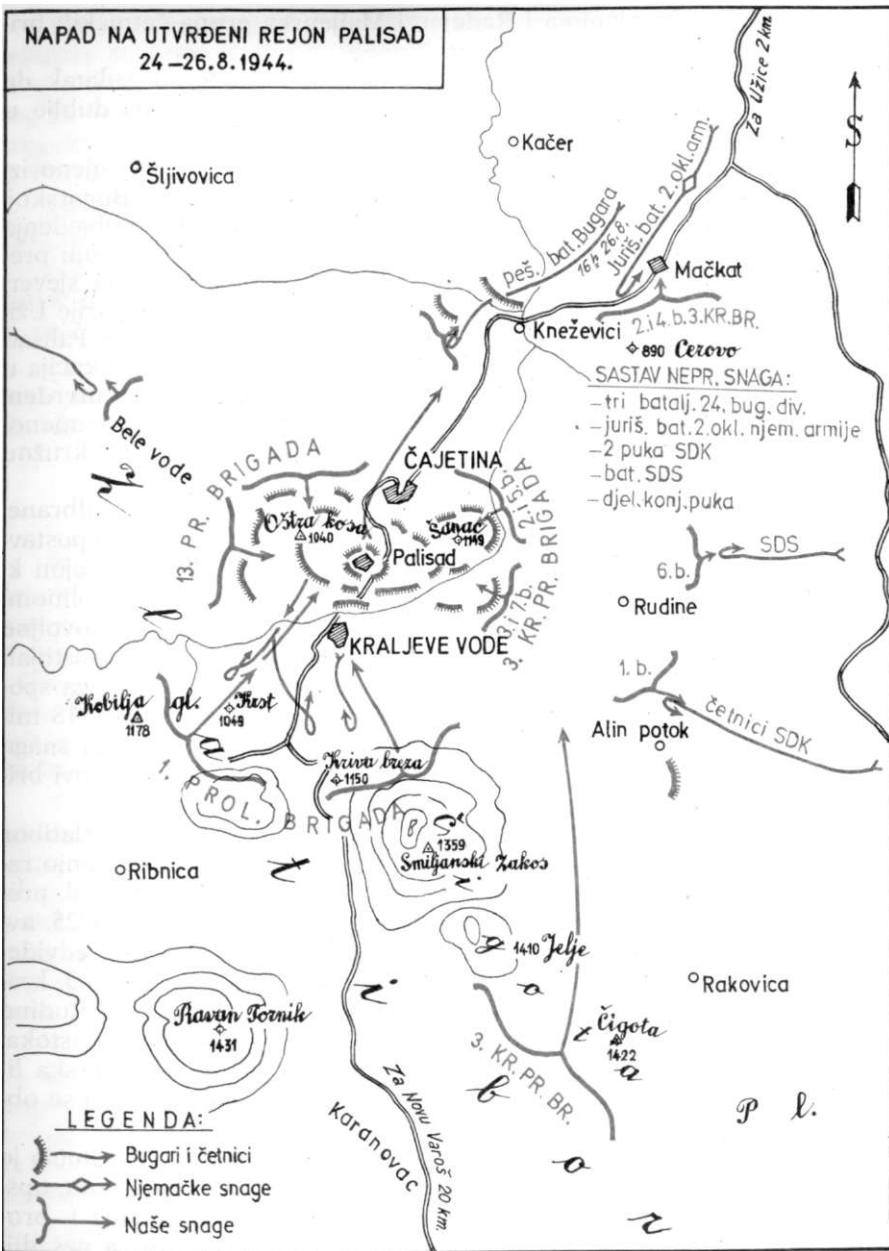
Na vrhu Palisada organizovan je i dobro utvrđen čvor odbrane, opasan sa nekoliko redova bodljikave žice. Mjestimično su bila postavljena i protivpješađijska minska polja. Najjače su bili utvrđeni rejon k. 1013 i grupa kuća na vrhu Palisada. Uporište je dominiralo okolinom, opkoljeno nepošumljenim brisanim prostorom i pružalo vrlo povoljne uslove za organizaciju vatreneog sistema. Za slučaj okruženja, postojali su svi povoljni uslovi za intervenciju njemačkih i bugarskih snaga spolja. Palisad je branilo oko 1.400 bugarskih vojnika sa 16 topova, 18 minobacača, 30 mitraljeza i veći broj automatskog oružja. O jačini snaga i organizaciji odbrane uporišta na Palisadu, Štab 1. divizije i štabovi brigada, pred početak napada, nisu imali potpunije podatke.

Pošto je poslije izbijanja jedinica 1. proleterske divizije na Zlatibor procjenio situaciju, Štab 1. proleterske divizije je 23. naveče izmjenio raniju odluku i odlučio da prodorom prema pruži Užice - Višegrad, prethodno, obuhvatnim dejstvom s istoka i zapada, okruži noću 24/25. avgusta i razbije Bugare u rejonu Čajetina - Palisad. Planom je predviđeno: da 1. proleterska brigada dijelom snaga napada s juga; da se 3. krajiška proleterska brigada spusti sa planine Čigote u rejon sela Rudine i u Rakovicu, te desnim obuhvatom izvrši napad na Čajetinu s istoka, s tim da se obezbjedi od Užica i sela Ljubiša; a da 13. proleterska lijevim obuhvatom napadne Palisad i Čajetinu sa zapada, s tim da se obezbjedi od Mokre Gore.

Međutim, u isto vrijeme komandant bugarske 24. divizije odlučio je da 24. avgusta ujutro preduzme napad iz rejonu Palisada na Čigotu, opštim pravcem Borova Glava - Karanovac da bi odbacio jedinice 1. proleterske divizije što dalje od Palisada. U napad su krenuli dva pešadij-

⁷³⁴ Arhiv VII, br. reg. S-V-5433/7: Naređenje zapadnomoravske grupe operativnih snaga od 5. 8. 1944, k. 11, br. reg. 9/1a: Depeša Štaba 1. bataljona 14. SS brdskog lovačkog puka od 23. 8. 1944, k. 25, br. reg. 27/6: Izvještaj Odeljenja za državnu zaštitu SDS, od 26. 8. 1944. Mikrofilm NAV-N-T-78, film 232, snimak 6289718-20; Izvještaj o pokretima trupa Komande Jugoistoka od 22. 8. 1944, Mikrofilm NAV-N-T-78, film 332, snimak 6289644-9: Dnevni izvještaj Komande Jugoistoka od 26. 8. 1944. Mikrofilm NAV-N-T-78, film 332, snimak 6289658-63: Dnevni izvještaj Komande Jugoistoka od 28. 8. 1944. godine.

**NAPAD NA UTVRĐENI REJON PALISAD
24–26. 8. 1944.**

ska i jedan mitraljeski bataljon, ojačani sa dve brdske i jednom haubičkom baterijom. U utvrđenju na Palisadu ostali su samo dijelovi mitraljeskog bataljona i jedna haubička baterija. Neprijatelj je krenuo u napad ujutro 24. avgusta na položaje 1. proleterske brigade. Nastupao je oprezno i postupno.

Čim je otkrio pokret i namjere neprijatelja, Štab 1. proleterske divizije odlučio je da uporno brani greben Čigote i neprijateljeve snage koje su krenule u napad, izoluje od Palisada, okruži i uništi. Prvoj proleterskoj brigadi naredio je da zadržavajućom odbranom, uvuče neprijatelja što dublje u borbeni poredak Divizije; 3. krajiškoj brigadi da izvrši napad preko sela Rudine, na Čajetinu, a 13. proleterskoj preko Belih Voda na Čajetinu i Palisad i obuhvatnim dejstvom uništi neprijatelja na otvorenom prostoru, prije nego što se povuče u utvrđenje na Palisadu.

Dok su bugarske snage tog prepodneva potiskivale dijelove 1. proleterske brigade prema Krivoj Brezi i napadali na Kobilju glavu (tt 1178), glavnina 1. proleterske brigade posjela je i čvrsto držala položaje na liniji Smiljanski zakos (tt 1359) - Tusto brdo (k. 1078). Za to vrijeme 3. krajiška i 13. proleterska brigada bile su u pokretu prema Čajetini i Palisadu, izbile na bokove i vršile opkoljavanje Bugara. U takvoj situaciji, a da bi izbjegao potpuno opkoljavanje, komandant bugarskih snaga naredio je užurbano povlačenje svojih jedinica. Čim su to primjetili bataljoni 1. proleterske brigade, otpočeli su sa gonjenjem, a 3. i 13. proleterska udarom na bokove i obilaskom Palisada, još više su stezale klješta oko Bugara. Obje strane nastojale su da se što prije dočepaju Palisada, tako da se povlačenje Bugara pretvorilo u pravo panično bjegstvo. Gonjenje nije bilo dobro organizovano i vremenski usklađeno. Pa, ipak, prednji dijelovi 1. proleterske brigade izmješali su se sa Bugarima u rejonu Kraljeve Vode, a 4. bataljon zarobio je nekoliko desetina bugarskih vojnika i oficira. Oko 16 časova dijelovi 1. proleterske brigade izbili su pred Palisad i zauzeli nekoliko kuća i bunkera, gdje su pri vrhu Palisada zadržani pred bunkerima i žičanim preprekama i trpili jaku minobacačku i mitraljesku vatru.⁷³⁵

U isto vrijeme 2. i 5. bataljon 3. krajiške proleterske brigade ovladali su položajima na Šancu (k. 1149) - Gradinom i Crnim vrhom (k. 1177), a 4. bataljon 13. proleterske brigade Oštrom kosom (tt 1049) i, na taj način, zatvorili obruč i presjekli odstupnicu bugarskim snagama koje su pokušale da se probiju prema Užicu. Tom prilikom izbačeno je iz stroja oko 170 bugarskih vojnika. Zaplijenjene su dvije haubiče. Glavnina bugarskih snaga bila je potpuno okružena na Palisadu.⁷³⁶

Dalji napad na Palisad bio je zadržan snažnim otporom neprijatelja. Jedinice su se sređivale i povezivale. Štabovi brigada namjeravali su da povuku jedinice na polazne položaje i da odustanu od daljeg napada. U toj situaciji i neočekivano, komandant 3. bataljona 3. krajiške, Mile Bulajić je sa jednom dobro pripremljenom četom odabranih boraca iz sastava bataljona, savladao žičane prepreke, pomoću ćebadi i šatorskih krila, i ovladao dijelom uporišta u rejonu k. 1013. To je izazvalo divljenje starješina i boraca Brigade, a i iznenađenje u neprijatelja.

⁷³⁵ AVII, k. 713 br. reg. 18/2 Izvještaj Štaba 1. proleterske brigade od 1. septembra 1944. k. 727, br. reg. 26/2. Operativni izvještaj Štaba 13. proleterske brigade od 31. avgusta 1944. k. 727, br. reg. 15/6. Izvještaj Štaba 13. proleterske brigade od 25. avgusta 1944.

⁷³⁶ Zbornik, tom 1, knj. 11, br. dok. 115. Operativni izvještaj Štaba 3. krajiške brigade od 5. septembra 1944. AVII, k. 25, br. reg. 27/6. Izvještaj Odeljenja za državnu zaštitu SDS od 25. septembra 1944. br. reg. S-V-5433/7. Naređenje štaba Zapadnomoravske grupe operativnih snaga od 25. avgusta 1944.

Posmatrajući to iz neposredne blizine, sav radostan, politički komesar 1. proleterskog korpusa Mijalko Todorović je u jednom trenutku uzviknuo: »Sunce ti nebesko, ovako divovski mogu da se bore samo Krajišnici«. Ostale jedinice otpočele su napad ne čekajući naređenje Štaba Brigade. Međutim, Bugari su pružali žilav otpor, izvršili nekoliko protivnapada na Bulajičevu grupu, ali bez uspjeha. Uz podršku artiljerije i minobacača, Bulajić je u toku noći, kroz napravljenu brešu, ubacio glavninu bataljona, proširio uspjeh i učvrstio se. Članovi Štaba 1. proleterske divizije, štabova brigada i politički komesar 1. proleterskog korpusa divili su se Bulajičevom uspjehu.

Pred kraj dana uslijedila je intervencija neprijatelja spolja. Na pravcu Užice - Čajetina jedan bugarski pješadijski bataljon, uz podršku haubičke baterije, intervenisao je iz rejona s. Trnove 10 km jugoistočno od Palisada, i četa Srpske državne straže. Protivnapadom 1. i bataljona »Mateoti« 3. krajiške brigade neprijatelj je razbijen i natjeran u bjegstvo. Neprijatelj je odstupio do s. Kneževići, obrnuo front i otpočeo sa utvrđivanjem. Zarobljeno je 10 Bugara i 5 pripadnika Srpske državne straže. Ubijeno je i ranjeno preko 60 neprijateljevih vojnika.⁷³⁷

U isto vrijeme iz Užica, preko s. Mačkata, nalazio se u pokretu Jurišni bataljon komande 2. oklopne armije sa zadatkom da preko Cerova (k. 898), u sadejstvu sa već potučenim bugarskim bataljonom iz rejona Kneževići, prodre na Palisad. Napad su odbili 2. i 4. bataljon 3. krajiške brigade i neprijatelj se zadržao na Mačkatu. Na drugoj strani iz rejona Ljubiša ka Čigoti, krenuo je u desni bok i pozadinu 1. proleterske divizije 2. puk »Brandenburg«. Radi njegovog ojačanja, iz sela Dobriča u Ljubiša privučen je jedan bataljon 1. brdske divizije. Napad je odbila 1. proleterska brigada.

Napad su obnovili uveče 24. avgusta 1. proleterska brigada i po dva bataljona 3. krajiške i dijelovi 13. proleterske brigade, dok je glavnina 3. krajiške brigade angažovana na spriječavanju intervencije sa pravca Užica i Alina Potoka. Vođena je vrlo žestoka borba. Neprijatelj se žilavo branio i očekivao jaču intervenciju spolja. Do zore je bio sabijen na uzan prostor, ali je imao dovoljno snage i sredstava da se brani u okruženju.

Jedinice su se povukle na polazne položaje pred zoru 25. avgusta, a osvojeni dio Palisada držali su slabiji dijelovi. U isto vrijeme neprijatelj je napadao na položaje 3. krajiške proleterske brigade iz tri pravca; od Užica s jednim ojačanim bataljonom, a od s. Rožanstva drugim, dok je sa pravca sela Trnova napadala jedna četa Srpske državne straže i veća grupa četnika. Drugi bataljon odbio je nekoliko napada neprijatelja sa pravca Užica i onemogućio mu prodor preko Čajetine u Palisad. Prvi i dijelovi 6. bataljona »Mateoti« zaustavili su napad od s. Rožanstva, sabili ga na uzak prostor i potukli, a ostatak natjerali u bjegstvo. I u ovoj borbi neprijatelj je imao na desetine poginulih i ranjenih.⁷³⁸ Zarobljena je komora i nekoliko neprijateljevih vojnika. Glavnina 6. bataljona »Mateoti« odbila je nešto kasnije napad četnika iz pravca sela Trnova. I 13. proleterska brigada odbila je intervenciju nešto slabijih snaga neprijatelja.

⁷³⁷ A VII, k. 712, br. reg. 22/1-4. - Operacijski dnevnik Štaba 3. krajiške brigade.

⁷³⁸ A VII, k. 712, br. reg. 22/1-4.

Pošto su procijenili da bataljonu na Mačkatu prijeti opasnost od potpunog okruženja, a snagama na Palisadu od intervencije spolja, Bugari su, da bi dobili u vremenu, tražili pregovore, što je Štab 2. bataljona 3. krajiške brigade prihvatio. Ali, politički komesar 2. bataljona Milan Skakić i politički komesar bataljona »Mateoti« Dragutin Bego brzo su prozreli namjeru neprijatelja i prekinuli razgovore. Borba je nastavljena. Ubrzo je putem od Užica, stiglo u Mačkat oko 200 Nijemaca na desetak kamiona i nekoliko oklopnih kola da bi napali 2. bataljon bočno i, u sadejstvu sa bataljonom iz Mačkata, prodrli do Palisada. Protivnapadom 4. bataljona i jednom četom 5. bataljona Nijemci su odbačeni i pojačali odbranu u rejonu Mačkata.

Pošto je dobio podatke da se toga dana kasno uveče u Ljubišu prikupljaju 2. puk »Brandenburg« i 99. brdski lovački puk 1. brdske divizije, Štab 1. proleterske divizije upozorio je štabove brigada da se obzbuje iz pravca Gostilja i Čigote.

Dijelovi 1. i 13. proleterske brigade obnovili su napad na Palisad noću 25/26. avgusta. Borba je trajala nekoliko časova. Neprijatelj je ponovo sabijen u nekoliko kuća, odakle je pružao odlučan otpor. Zamorenost boraca i nedostajanje sredstava za rušenje dobro utvrđenih objekata, spriječili su konačno uništenje neprijatelja. Za to vrijeme 2. bataljon 3. krajiške proleterske brigade spriječavao je prodor neprijatelja iz rejona Mačkata.

Konačno se odustalo od napada na Palisad. Treća krajiška brigada prikupila se na prostoru Rožanstvo, Alin Potok i Rudine, a zatim se prebacila preko puta Ljubiš - Užice u rejon Sirogojna i Visoka; 1. proleterska brigada posjela je masiv Cigote i 27. avgusta sukobila se sa dijelovima 2. puka »Brandenburg« na Jelju (k. 1410) najvišem vrhu Čigote, odbacila neprijatelja prema Kokinom Brodu, a zatim produžila nastupanje i posjela masiv Murtenice.

Toga dana bugarska posada, čim joj je stiglo pojačanje, popalila je Palisad i povukla se u Užice.⁷³⁹ Iste večeri jedinice 13. proleterske brigade stigle su u Čajetinu i na Palisad.

U borbama oko Čajetine i za Palisad neprijatelj je pretrpio velike gubitke. Poginulo je oko 800 vojnika, a zarobljeno 152 vojnika i oficira. Manji broj je kroz međuprostore, u toku noći, uspio pobjeći. Tri bataljona koja su intervenisala spolja bila su desetkovana. Zaplijenjene su 2 haubice, 1 top, 2 minobacača, 60 automata, 700 pušaka, 100 mina, 500 ručnih bombi, 200 konja, artiljerijska i konjska oprema, 4.200 kg životnih namirnica i druga ratna oprema.⁷⁴⁰ Samo na dijelu fronta 3. krajiške poginulo je 271, ranjeno preko 200, a zarobljena 42 neprijateljeva vojnika.

Ukupni gubici 1. proleterske divizije: 48 poginulih i 95 ranjenih boraca i starješina. Od toga gubici 3. krajiške brigade: 7 poginulih i 23 ranjena borca.⁷⁴¹

⁷³⁹ *Oslobodilački rat*, knj. 2, str. 27.

⁷⁴⁰ Zbornik, tom 1, knj. 11, dok. br. 66. Izvještaj Štaba 1. proleterske divizije od 27. i 28. avgusta 1944.

⁷⁴¹ Zbornik, tom 1, knj. 11, dok. 115. Operativni izvještaj 3. krajiške brigade od 1. do 31. avgusta 1944.

Od početka napada na Zlatibor, a naročito u toku borbi za Palisad i okolinu, borci 3. krajiške brigade bili su okruženi posebnom pažnjom naroda ovoga kraja. Narod se radovao uspjesima jedinica 1. proleterske divizije. Proleteru su im uzvraćali istom mjerom. Borci 1. proleterske brigade obnovili su poznanstva sa mještanima okolnih sela iz perioda 1941. Politički komesar 1. proleterskog korpusa u izvještaju Vrhovnom štabu, o raspoloženju naroda pored ostalog, kaže:

... »Borba na Palisadu imala je ogroman odjek kod seljaka. Oni pričaju da nikad takve vojske ni takve borbe nisu videli. Kažu da ovakve borbe nije bilo ni na Kajmakčalanu ni na Bregalnici. Kažu za naše jedinice, da su ovako opremljeni i naoružani bili samo Nemci i to samo 1941. godine!«^{7*2}

Prvobitno planiran, kao sastavni dio opšte ideje Štaba 1. proleterske divizije o izbijanju na Zlatibor i stvaranju uslova za dublji prodor u Srbiju, napad na Palisad prerastao je u višednevne teške borbe, u kojima je 1. divizija pretrpila velike gubitke. Pošto je izveden na jako utvrđeni rejon i u vrijeme kada je već pala odluka Carevine Bugarske da povuče svoje snage iz ovog dijela Srbije na istok,⁷⁴³ pokazao se kao necjelishodan. Pošto je primio izvještaj Štaba 1. divizije o borbama na Palisadu, vrhovni komandant NOV i POJ je u depeši od 25. avgusta zamjerio Štabu 1. divizije zbog zadržavanja Divizije na Zlatiboru, i naredio je da izbije što prije na greben Suvobora.⁷⁴⁴

Prelaskom Operativne grupe divizija i 1. proleterskog korpusa u zapadnu Srbiju, odlukom Centralnog komiteta KPJ politodjeli brigada su ukinuti, a nešto kasnije i politodjeli divizija. Njihovi kadrovi raspoređeni su na druge partijsko-političke dužnosti u NOVJ i u tek stvorenom mladom državnom aparatu. Izmjene u strukturi partijske organizacije i političkih organa u NOVJ koje su tada izvršene, omogućile su da se partijsko-politički rad u jedinicama NOVJ uspješno obavlja i bez njih.

Politodjel 3. krajiške proleterske brigade odigrao je vrlo značajnu ulogu u radu na učvršćenju partijske i skojevske organizacije i u poboljšanju političkog i kulturno-prosvjetnog rada u Brigadi.

Dejstvo Politodjela karakteriše se svestranim i samoprijegornim radom svih članova na planskom, sistematskom i organizovanom jačanju moralno-političkog stanja i borbene gotovosti Brigade kao cjeline, a posebno u ideološkom, političkom i teoretskom uzdizanju članova KPJ i SKOJ-a. On je odigrao vrlo značajnu ulogu u pogledu jačanja partijske discipline i razvijanju kritike i samokritike u partijskim organizacijama i jedinicama kao cjelini.

Zajedničkim i planskim radom članova Politodjela i partijskog rukovodioca, u saradnji sa Štabom Brigade na sistematskom praćenju partijsko-političkih i vojnih kadrova, u pripremi redovnih i vanrednih sastanaka partijskih ćelija i sastanaka bataljonskih biroa, te neposred-

⁷⁴² Izvještaj političkog komesara 1. proleterskog korpusa. Arhiv CK SKJ, 1944/288.

⁷⁴³ *Otočestvenata voina na Bulgaria 1941-1945*, tom 1, Sofija, 1961. str. 248-249.

⁷⁴⁴ Knjiga depeša 1. proleterskog korpusa. AVII, k. 372, f. 2, dok. 3.

nim radom s pojedinim članovima Partije, kandidatima i članovima SKOJ-a, posebno kroz održavanje povremenih partijskih kurseva koji su se pokazali kao dobra forma rada u uzdizanju partijskog članstva, postignuti su vrlo dobri rezultati. Oni su se u punoj mjeri angažovali na pripremama delegata za brigadne i divizijsku partijsku konferenciju, i dali veliki doprinos da one što bolje uspiju.

Neposredne političke pripreme članova KPJ i SKOJ-a pred početak pojedinih borbi, a naročito onih od šireg vojno-političkog značaja, kao na primjer u četvrtoj i petoj neprijateljevoj ofanzivi, u borbama za Bugojno i Zenicu, na Borovoj Glavi i u borbama za Banju Luku, u drvarskoj operaciji, na Crnom vrhu, u borbi kod Pljevalja i u zapadnoj Srbiji - dale su odlične rezultate. U svim tim borbama 3. krajiška proleterska brigada je, i pored velikih gubitaka i izvjesnih propusta, izlazila kao pobjednik.

Temeljite analize stanja u partijskim organizacijama i osnovnim jedinicama poslije značajnijih borbi, isticanje pojedinih boraca i rukovodilaca koji su služili primjerom u toku borbi, te kritikom i samokritikom, na čemu su naročito nastojali članovi Politodjela, pokazale su se kao vrlo dobra forma rada i vaspitanja ne samo partijsko-političkog, već i vojničkog kadra, brigade i jedinice kao cjeline.

Velika je zasluga članova Politodjela 3. krajiške brigade što je znatan broj boraca, u početku mladih i neiskusnih političkih komesara, komandira četa i komandanata bataljona - izrastao u toku rata i revolucije u vrsne i teoretski uzdignute političke, partijske i vojne rukovodioce u višim komandama - brigadi, diviziji, korpusu i armiji.

Borbe na Jelovoj gori i izbijanje na Suvobor

Poslije povlačenja bugarske 24. divizije iz rejona Užica i Požege, njezne zadatke preuzeli su Nijemci i četnici, koji su nastojali da po svaku cijenu spriječe dalji prodor jedinica NOVJ kroz zapadnu Srbiju. Pošto nisu imali dovoljno vlastitih snaga, Nijemci su se oslonili na četnike, od kojih su zahtjevali veće angažovanje. Radi toga Vrhovna četnička komanda grupisala je jake snage sjeverno od Užica i Požege. Radi lakšeg komandovanja, ona je premještena iz sela Pranjana na Ravnu goru. Četvrta grupa u sastavu: Užički, Cačanski, Požeški, Smederevski i Valjevski četnički korpus, u sadejstvu za Zlatiborskim korpusom, dobili su zadatak da organizuju odbranu i spriječe dalji prodor proleterskih brigada na sjever. U sastavu tih četničkih korpusa bilo ih je oko 9.000. U ovaj rejon pristigao je i 2. puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa.⁷⁴⁵

Naredbom Vrhovne četničke komande naređena je opšta mobilizacija za 1. septembar.⁷⁴⁶ Međutim, mladi ljudi masovno su se svrstali u jedinice NOVJ širom Srbije, a četničko rukovodstvo i okoreli četnici ostali su i dalje sluge okupatora i produžili borbu protiv NOVJ sve do kraja rata.

Vrhovni komandant NOVJ uputio je 30. avgusta posljednji poziv svim Jugoslovenima, koji se nalaze u neprijateljevim vojskama da se,

⁷⁴⁵ Zbornik, tom 1, knj. 11, dok. 54 - napomena 2, str. 131.

⁷⁴⁶ Naredba Vrhovne četničke komande. AVII, fond četnička dokumentacija, k. 5, f. 2, dok. 49.

najdalje do 15. septembra, priključe jedinicama NOVJ u borbi protiv okupatora.⁷⁴⁷ Zbog toga je brzim prodorom kroz Srbiju trebalo spriječiti četničku mobilizaciju i omogućiti srpskoj omladini da se svrstava u jedinice NOVJ i da dà svoj doprinos konačnom oslobođenju Jugoslavije. To je dalo vrlo dobre rezultate. Za kratko vrijeme u Srbiji je formirano nekoliko desetina brigada, divizija i korpusa, a proleterske i udarne divizije koje su stigle iz Bosne i Crne Gore u Srbiju, narasle su od 3.500 na 5.000 boraca.

Dok je 1. proleterska divizija vodila borbe oko Palisada, pristigla je na Zlatibor i 6. lička proleterska divizija. To je obradovalo borački i starješinski sastav 1. proleterske divizije. Noću 30/31. avgusta na osposobljeni pomoćni aerodrom zapadno od Cajetine, spustili su se transportni avioni Crvene armije natovareni oružjem, municijom, opremom i hranom. Donijeli su i 2 topa, što je pojačalo vatrenu moć 1. divizije. Pri povratku prebacili su teške ranjenike za Italiju.

Dvodnevni odmor odnosno zastanak jedinica 3. krajiške proleterske brigade na prostoriji istočno od Palisada iskorišten je za sređivanje jedinica i odmor boraca.

Zbog daljeg prodora u Srbiju, Štab 1. proleterske divizije je 28. avgusta naredio da se brigade pomjere prema komunikacijama Požega - Užice - Višegrad i u dolinu Moravice.⁷⁴⁸

Treća krajiška brigada dobila je zadatak da djeluje između r. Moravice i komunikacije Kokin Brod - Užice, da na tom prostoru razbije četnike i obezbijedi uslove za prelazak preko komunikacije Požega - Užice i dalji prodor na sjever. Pri pokretu prema Požegi, 1. septembra, jedinice Brigade razbile su Požešku četničku brigadu u rejonu Gradina (tt 932), i odbacile je prema Požegi.

Prvog septembra 1. i 5. bataljon u borbi kod s. Rupljeva i Visibabe, razbili su veću grupu četnika. Ubijeno je 8, a zarobljena su 3 četnika od kojih 1 major. Zaplijenjeno je 8 pušaka.⁷⁴⁹

Prvi i 4. bataljon, dobili su zadatak da izvrše nasilno izviđanje Požege i komunikacije Požega - Užice. U isto vrijeme četnička komanda planirala je opšti protivnapad sa linije Užice - s. Drežnik - selo Gorobilje - Arilje, da bi 1. proletersku diviziju odbacili sa Zlatibora. Za to su bili predviđeni: 4. jurišni korpus, Ariljska brigada, 1. bataljon Drugog srpskog dobrovoljačkog korpusa i dijelovi odreda Srpske državne straže iz Požege i Arilja.⁷⁵⁰

Međutim, energičnim dejstvom 3. krajiške proleterske brigade i izbijanjem na komunikaciju Požega - Užice, planirani protivnapad četnika je propao. Dva bataljona 2. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa napustila su 1. septembra oko 20 časova Požegu i odstupali prema Čačku, a odmah zatim i ostali četnički dijelovi. Pošto neprijatelj nije pružao organizovan otpor, 1. i 5. bataljon oslobodili su Požegu.⁷⁵¹ Na taj način

⁷⁴⁷ Zbornik, tom 1, knj. 11, dok. br. 65. Naredenje Štaba 1. proleterske divizije.

⁷⁴⁸ Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. br. 164. Operacijski izvještaj 3. krajiške od 1. do 28. septembra 1944.

⁷⁴⁹ Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. br. 164. Operacijski izvještaj 3. krajiške od 1. do 28. septembra 1944.

⁷⁵⁰ A VII, br. reg. S-V-6365. Naredenje četničkog Gorskog štaba - 98, od 31. avgusta 1944.

⁷⁵¹ Brojno stanje 3. krajiške brigade 31. avgusta bilo je: 1.497 boraca i starješina, od kojih 157 žena, naoružanih sa 88 puškomitraljeza, 3 mitraljeza, 14 raznih minobacača, 608 pušaka, 3 protivtenkovske puške, 6 ručnih reaktivnih minobacača, 107 automata, 120 pištolja i 103 ručne bombe.

komunikacija Čačak - Užice bila je presječena. Odmah zatim 26 četnika napustilo je četničku komandu i svrstalo se u redove 3. krajiške brigade. Treća krajiška proleterska brigada, odnosno njen 3. bataljon na juriš je oslobodio Arilje 3. septembra.⁷⁵² Narednog dana položaje oko Arilja preuzela je 3. lička brigada.

Sa 6. ličkom proleterskom divizijom stigli su komandir 3. čete 1. bataljona Milan Bodiroža Radak i njegov politički komesar Đuro Grlić, koji su bili odsječeni u borbama kod Kupreških vrata, odnosno na putu Gornji Vakuf - Travnik. Oni su prikupili sve zaostale borce 1. proleterske divizije i jedinice Vrhovnog štaba, formirali bataljon i došli u sastav 1. proleterske divizije. Dolazak oko 100 prekaljenih starih boraca i rukovodilaca bio je dragocjen doprinos u vrijeme kada su u Brigadu pristizali novi borci, koje je trebalo što bolje prihvatiti i obučiti. Borci bataljona koje je doveo Bodiroža odmah su raspoređeni po svojim matičnim jedinicama.

Dok je 3. krajiška brigada vodila borbe oko Požege i Arilja, 13. proleterska brigada nalazila se južno od Užica i zatvarala pravac Užice - Zlatibor. Njen 1. bataljon izvršio je 1. septembra demonstrativan napad na Užice, što je izazvalo veliku pometnju u neprijatelja. Sve do 6. septembra ta brigada je ostala na istim položajima. U isto vrijeme 1. proleterska brigada nastupala je prema planini Tari, izbila na liniju Mokra Gora - Šargan planina - Kremna, i temeljito porušila željezničku prugu Užice - Višegrad.⁷⁵³ Produžila je 1. septembra nastupanje prema Vardištu i Bajinoj Bašti. Divizija je bila razvučena na frontu širokom preko 70 kilometara. Ona je potpuno izvršila postavljeni zadatak i obezbjedila uslove za dalji prodor prema Suvoboru. Njenom uspjehu mnogo je doprinijela i 37. divizija koja je odbila sve pokušaje Nijemaca da iz rejonu Nova Varoš - Kokin Brod prodru u pozadinu 1. proleterske divizije.

Poslije vrlo teških i krvavih borbi u Crnoj Gori i u jugoistočnoj Bosni, 12. korpus 6. septembra prebacio se na desnu obalu Drine, sjeverno od Višegrada, i izbio na planinu Taru, a Operativna grupa divizija nalazila se u pokretu prema Kopaoniku i rijeci Ibru, prema Goliji i Jelici planini, i dalje prema Čačku, Gornjem Milanovcu i Rudniku.

Tako je, početkom septembra, završena prva etapa operacije za oslobodenje Srbije. Ovaj uspjeh još je jednom potvrdio borbene i moralno-političke kvalitete Narodnooslobodilačke vojske i njenih metoda borbe. On je ostvaren u uslovima znatne brojne i tehničke nadmoćnosti okupatorskih i kvislinških snaga i u vrijeme kada je njemačka Vrhovna komanda za Balkan pravovremeno preduzimala sve mjere da spriječi prodor NOVJ u Srbiju.

U takvoj situaciji Štab 1. proleterskog korpusa odlučio je da razbije četničke snage u širem rejonu Kosjerić - Jelova gora, a zatim, prilikom novih boraca i u sadejstvu sa 12. korpusom nadire prema sjeveru, s tim

⁷⁵² Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. br. 164. Operacijski izvještaj Štaba 3. krajiške brigade od 28. septembra 1944. AVII, br. reg. S-H-211. Četnički izvještaj od 3. septembra 1944.

⁷⁵³ Knjiga depeša 1. proleterske brigade. Arhiv VII, k. 713, F. I, dok. 36.

da 6. lička divizija nastupa istočno, a 1. proleterska divizija zapadno od puta Užice - Valjevo. Vrhovni komandant je usvojio tu odluku i naredio da - 1. i 6. proleterska divizija obrazuju prethodnicu Operativne grupe divizija (2. proleterska, 5. krajiška i 17. istočnobosanska divizija) i 12. udarnog korpusa, i što prije izbiju u rejon Šumadije i sjeverozapadne Srbije. Upozorio je da je neprijatelj »osjetio naše namjere i da teži da nas angažuje u Zapadnomoravskoj dolini«. ⁷⁵⁴ Obavjestio je Štab 1. korpusa da je naređeno 11. krajiškoj diviziji da se prebaci iz istočne Bosne preko Drine u rejon Cera, na pravac nastupanja 12. udarnog korpusa. Podvukao je da je neposredni cilj dejstava svih snaga da što prije razbiju formacije i uporišta četnika Draže Mihailovića koji su u najreakcionarnijim krugovima i vrhovima jugoslovenske emigracije služili kao značajan činilac u borbi protiv sporazuma Tito - Šubašić.

U vezi s tim Štab 1. proleterske divizije 3. septembra je izdao naređenje ⁷⁵⁵ brigadama za pokret dalje na sjever. Položaje 3. krajiške brigade preuzele su jedinice 6. proleterske divizije. Noću 3/4. septembra 3. krajiška proleterska brigada se prikupila na prostoru između Požege i Užica a, 4. septembra, produžila dejstva prema Karanu, Kosjeriću i Jelovoj gori. Pri pokretu prema Karanu u rejonu Trešnjava - s. Tvrđići, 1. i 5. bataljon razbili su Valjevski, a 2. i 4. bataljon Užički i dijelove Račanskog četničkog korpusa. Neprijatelj je intervenisao iz reiona Užica, ali je protivnapadom 4. i 7. bataljona odbijen. Uveče su bataljoni, obuhvatnim dejstvom sa sjeveroistoka, izvršili demonstrativni napad na Užice. Goneći četnike 5. septembra, 1. i 5. bataljon oslobodili su Kosjerić. Ubijeno je 10, a zarobljeno 5 četnika. Zaplijenjena su 2 kamiona i 30 tovarnih konja s opremom.

U isto vrijeme 2. i 6. bataljon razbili su Užički četnički korpus na Jelovoj gori, koji je u paničnom bjegstvu odstupio prema Drini. Poslije toga borbe u rejonu Jelova gora - Varda postaju sve žešće. Neprijatelj je intervenisao sa svih strana.

Već 6. septembra 3. bataljon sukobio se sa neprijateljem jačine od oko 600 ljoticévaca u rejonu Kadinjače, na putu Užice - Bajina Bašta. Poslije dvočasovne, ali vrlo žestoke borbe, neprijatelj je razbijen i imao je 30 mrtvih, među kojima i jedan poručnik, više ranjenih i 6 zarobljenih vojnika. Zarobljena je četnička komora i zaplijenjene veće količine oružja, municije i druge ratne opreme: 1 protivtenkovski top, 2 automobila, 1 teški mitraljez, 20 pušaka, 8 zaprežnih kola s konjima i drugo. ⁷⁵⁶

Do tada je 1. proleterska brigada dijelom snaga oslobodila Dub, izbila na Drinu i presjekla vezu između Rogačice i Bajine Bašte, a drugim dijelom u sadejstvu sa 8. crnogorskom brigadom odbila pokušaj Nijemaca i četnika da spriječe prelazak 12. korpusa preko Drine i dalji prodor preko planine Tare u Srbiju.

Istočno od puta Požega - Kosjerić na sjever, u pravcu Maljena, nastupala je 6. proleterska divizija. Četvrtog septembra 1. i 3. brigada 6. proleterske divizije izbile su sjeverno od Požege u rejon s. Tabanovići - Srednja Dobrinja - Ovčarsko-kablarska klisura, gdje su naišle na vrlo

⁷⁵⁴ A VII, k. 372, br. reg. 3/11-2.

⁷⁵⁵ Zbornik, tom 1, knj. 11, dok. br. 103.

⁷⁵⁶ A VII, k. 712, br. reg. 22/1-4, operacijski dnevnik Štaba 3. krajiške brigade.

jak otpor četnika i njemačkog 5. policijskog puka. Toga dana 4. grupa četničkih korpusa našla se sjeverozapadno od Čačka i, zajedno sa ostalim snagama koje su se našle sjeverno od Požege i Ovčarsko-kablar-ske klisure, izvršile u zoru 5. septembra protivnapad na jedinice 6. proleTERSke divizije. Cilj četničke komande bio je: očistiti prostor oko Užica, a zatim preduzeti »opštu akciju svih antikomunističkih snaga prema Zlatiboru i Višegradu«, razbiti 1. proleTERSki korpus kod Užica i Požege, i prikupiti sve snage »radi daljeg uništenja crvenih na prostoru Srbije«. ⁷⁵⁷ U direktivi Štaba 4. grupe jurišnih korpusa od 4. septembra, podvučeno je da se radi o borbi koja je »odlučujuća za Srbiju, odlučujuća za Jugoslaviju i za ceo Balkan, jer od naše pobjede ili poraza i od brzine rada zavisi da li će na naše tie stupiti Amerikanci ili Sovjeti«, i da zbog toga sve starješine »moraju imati na umu da se jedinice primoraju na krajnje naprezanje ne žaleći ni truda ni žrtve«, a da će »za neizvršenje zapovjesti i za neuspjeh odmah biti stavljeni pod preki sud oni koji ne izvrše, odnosno oni koji ne uspeju u datom zadatku. ⁷⁵⁸

Poslije višečasovne borbe uveče 5. septembra, četnici i Nijemci zauzeli su Požegu. Vodeći manevarsku odbranu 6. proleTERSka divizija pod pritiskom nadmoćnijih snaga, noću 5/6. avgusta povukla se južno od komunikacije Požega - Užice i posjela položaje na liniji s. Gorobilje - s. Visibaba - s. Radovci. ⁷⁵⁹ U takvoj situaciji Štab 1. proleTERSkog korpusa odlučio je da težište operacije prenese zapadno od puta Užice - Kosjerić, da na tom pravcu razbije četnike i nastavi prodor prema Maljenu i Suvoboru. Štabu 1. proleTERSke divizije naredio je da s jedinicama posjedne položaje na Jelovoj gori, a Štabu 6. proleTERSke da napusti položaje zapadno od Požege, da zaobiđe Užice sa jugozapadne strane i prebaci se na lijevo krilo borbenog rasporeda Korpusa. Šestog septembra, neprijatelj je produžio napad na položaje 6. divizije. Vodeći manevarsku odbranu i pod zaštitom osiguravajućih dijelova, glavnina 6. divizije odlijepila se od neprijatelja i krenula prema Čajetini. ⁷⁶⁰

U isto vrijeme 3. krajiška proleTERSka brigada je prodorom u rejon Kosjerića i na Jelovu goru, poremetila planove četničke Vrhovne komande, koja je bila primorana da odustane od daljeg koncentričnog napada prema Zlatiboru. Zato je odlučila da pregrupiše svoje snage i glavni udar nanese preko Jelove gore, preko borbenog rasporeda 3. krajiške brigade, sa linije Jelova gora - Dub - Bajina Bašta. Sjeverno od te linije, na prostoru Užice - Povljen - Medvednik, 7. septembra, našla se glavna grupacija Draže Mihailovića: Zlatiborski i 4. jurišni korpus, pet brigada Cersko-majevičke grupe korpusa i 4. grupa jurišnih korpusa, koja je od 5. do 9. avgusta 1944. bila desetkovana na Kopaoniku u borbama sa Operativnom grupom (2, 5. i 17. divizijom) NOVJ.

I jedinice 1. proleTERSkog korpusa toga dana izvršile su prikupljanje i spremale se za prodor prema Valjevu. Prva proleTERSka divizija priku-

⁷⁵⁷ A VII, br. reg. S-V-11306. Direktiva komandanta 4. grupe jurišnih korpusa od 4. septembra 1944.

⁷⁵⁸ A VII, br. reg. S-V-11306.

⁷⁵⁹ A VII, k. 799, br. reg. 2/1-4. Relacija o borbama 6. divizije oko Požege. Mikrofilm NAV-N-T-311, film 193, snimak 200-3. Zbornik, tom 1, knj. 12, br. dok. 85. Izvještaj Štaba 3. ličke brigade od 19. septembra 1944. Dnevni izvještaj Komande Jugoistoka od 5. septembra 1944.

⁷⁶⁰ Relacija o borbama 6. divizije oko Požege.

pila se sjeverno od puta Užice - Bajina Bašta, u rejonu južne padine Jelove gore - s. Draksin - Dub, a 8. crnogorska brigada u rejon Mokre Gore i sela Šljivovice. Šesta lička divizija prikupila se u rejonu Čajetine, a noću 7/8. avgusta prešla je komunikaciju Užice - Višegrad i prikupila se u širem rejonu Kadinjače, oko puta Užice - Bajina Bašta. Jedinice 12. korpusa izbile su na sjevero-istočne padine planine Tare i uspostavile neposredan dodir sa 1. proleterskom brigadom.

Treća krajiška proleterska brigada u to vrijeme držala je položaje na liniji Šuplja Lipa - Kruševlje - k. 918 - Kik (k. 868) - Kamenjača (k. 919) - Veliko prisedlo (tt 971). Svi teški ranjenici su do tada s pomoćnog aerodroma u Braneškom polju, kod Čajetine, prebačeni savezničkim avionima u Italiju. Istovremeno, jedinice su snabdjevene municijom i hranom vazдушnim putem. Na taj način stvoreni su svi uslovi za izvršenje direktive Vrhovnog štaba za dalji prodor prema Suvoboru.

Pošto je odbacio 6. proletersku diviziju preko komunikacije Požega - Užice i zauzeo Požegu 8. septembra, neprijatelj je izvršio napad na položaje 1. proleterske divizije snagama oko 10.000 četnika, među kojima je bilo oko 3.000 mobilisanih, da bi razbio partizanske jedinice u rejonu Jelove gore i na taj način stvorio uslove za dalji prodor prema Zlatiboru i Višegradu. Najprije su dijelovi 4. grupe jurišnih korpusa s pravca Užica i Karana napali dijelove 13. proleterske brigade na položajima selo Mitatovići - Jasikovac (k. 915), da ih odbace što dalje od Užica i ovladaju putem Užice - Varda.

Na dijelu fronta 3. krajiške proleterske brigade, četnici su 7. septembra jakim snagama, opštim pravcem Subjela (tt 924) - s. Ševrljuga - Kosjerić, napali na položaje 5. bataljona, koji se nalazio oko Kosjerića na položajima Gradina (k. 778) - Kuk (k. 684) i na položaje 1. bataljona koji se nalazio na njegovom desnom krilu. Cilj neprijatelja je bio da energičnim dejstvom razbije 5. i 1. bataljon, a zatim da razvije uspjeh i preko Drmanovine (k. 1022), što prije izbije na Jelovu goru. Pošto je dobio izvještaj od Štaba 5. bataljona o snažnom napadu četnika, Štab 3. krajiške proleterske brigade je naredio Štabu bataljona »Meteoti« da s jedinicom posjedne položaje desno od 5. bataljona na liniji s. Ribaševina - Gubin potok i pojača odbranu. Što je vrijeme više odmicalo, borba je bivala sve žešća. Pošto nije raspolagao sa dovoljno municije za talijansko naoružanje kojim je bio naoružan, bataljon »Meteoti« nije izdržao pritisak četnika. Radi toga je njegove položaje preuzeo 2. bataljon. Svi pokušaji četnika da u toku dana prodru dublje prema Jelovoj gori, nisu uspjeli. Borba je nastavljena i naredne noći, ali slabije jačine. Na desno krilo Brigade, na položaje 4. bataljona, četnici su 7. septembra napadali slabijim snagama.

Na kraju 7. i noći 7/8. septembra 3. krajiška brigada skratila je front i posjela položaje na liniji Savin kamen (k. 807) - s. Ravići - Boboja (k. 973). Štab Brigade nalazio se u zaseoku Potočari na zapadnim padinama Jelove gore.

Četnici su prešli 8. septembra oko 10 časova u opšti napad na položaje 3. krajiške proleterske brigade, na frontu od Kosjerića do Karana, u pravcu Jelove gore. Obavještajna služba Brigade nije imala do tada potpune i konkretne podatke o grupisanju, pravcima, vremenu i namje-

rama četnika. Četnici su prvo izvršili napad na 5. 1. i bataljon »Mateoti«, a nešto kasnije na položaje 4. i 7. bataljona sa pravca Ribaševine i Karana. U to vrijeme 3. bataljon nalazio se na položajima prema Dubu, a 2. bataljon u rezervi u rejonu Jelove gore. Pod pritiskom nadmoćnijih snaga 1. i 5. bataljon postepeno su se povlačili prema Jelovoj gori. »Uz muziku, fanfare, vojničke trube i pištaljke, galamu i pogrдне psovke, pijani četnici su tvrdoglavo jurišali«, bez obzira što su trpili velike gubitke.

U takvoj situaciji, članovi Štaba Brigade našli su se neposredno na frontu, u prvim borbenim redovima. Komandant 3. krajiške brigade Vlado Bajić s lijevokrilnom, a zamjenik komandanta Nikola Pećanac sa desnokrilnom grupom bataljona, i usklađivali njihova dejstva.

Pošto je uočio namjere neprijatelja, Štab 1. proleterske divizije naredio je Štabu 3. krajiške brigade da po svaku cijenu spriječi dalji prodor četnika i, u toku dana, da održi Jelovu goru i na taj način obezbijedi uslove za protivnapad ostalih brigada.

Potiskujući desnokrilnu grupu bataljona 3. krajiške brigade, četnici su oko 13 časova izbili na istočne padine Jelove gore.

U isto vrijeme 1. i 5. bataljon, pod pritiskom četnika, povlačili su se preko sela Tupaići i posjeli oko 16 časova položaje oko puta Užice - Varda, na Glogu (k. 869) i Šupljoj lipi (k. 844). Desnokrilna grupa bataljona odbila je do tada nekoliko uzastopnih i vrlo jakih juriša četnika i zadržala položaje na grebenu Jelove gore (k. 983 i k. 975).

Shvatajući ozbiljnost situacije, zamjenik komandanta Brigade, u sporazumu sa Štabom 2. bataljona, primjenio je staru i toliko puta oprobano taktiku. Koristeći se konfiguracijom i pošumljenošću zemljišta, ubacio je kroz međuprostore 2. bataljon u pozadinu četnika.

Desno od 3. krajiške brigade 1. i 3. bataljon 13. proleterske brigade postepeno su se povlačili i posjeli položaje na Rasadniku (k. 961) i Đakovu kamenu (k. 1003). Stigao je i komandant 13. proleterske brigade Milan Žeželj s jednim bataljonom, koji je na spoju između 3. i 13. proleterske brigade, preko Đakova kamena, ubačen u borbu.

Međutim, četnici su i dalje jurišali, vikali i psovali. Iskusni proleter i nisu popustili. Hladnokrvno su sačekivali i odbili još nekoliko uzastopnih juriša. Oko 17 časova 8. septembra neprijatelj je ubacio u borbu i svoju posljednju rezervu sa pravca Ribaševine. Poslije kratkotrajne, ali vrlo žestoke borbe, odbijen je i posljednji juriš na položaje 3. krajiške brigade, a u protivnapadu je zarobljena četnička zastava. Do tada je stigla i 3. proleterska brigada 6. proleterske divizije i ubačena u borbu između 3. krajiške i 13. proleterske brigade. Na odsjeku odbrane 1. proleterske brigade četnici su napadali slabijim snagama, koje su poslije kratkotrajne borbe odbijene. Ona je čvrsto držala položaje na lijevoj obali Jelašnice - Malić (k. 780) - Glavica (k. 756) - Voznik (k. 605). Na taj način dalji prodor četnika bio je zaustavljen, a front stabilizovan.

Dok je glavnina Brigada vodila borbu za Jelovu goru, 2. bataljon 3. krajiške brigade je pod komandom Đurana Kovačevića i Milana Skakića dejstvovao u pozadini četnika, napadao na kolone koje su bile u pokretu prema frontu, unosio pometnju u njihove redove i nanosio im

velike gubitke. Noću 8/9. septembra 2. bataljon je ponovo iskoristio priliku i došao u sastav Brigade.⁷⁶¹

I ovoga puta 3. krajiška proleterska brigada je, u sadejstvu sa ostalim brigadama 1. i 6. proleterske divizije, izvršila u potpunosti postavljeni zadatak i obezbjedila uslove za protivudar 1. proleterskog korpusa.

Noću 8/9. septembra u Štabu 1. proleterskog korpusa održan je sastanak sa štabovima 1. i 6. proleterske divizije. Odlučeno je da sve jedinice 1. korpusa pređu u protivnapad, da razbiju četničku grupaciju na prostoru sjeverno od Užica, a zatim da nastupaju preko Maljena i izbiju na greben Suvobora. Poslije artiljerijske, minobacačke i mitraljeske vatre otpočeo je u 5 časova 9. septembra opšti protivnapad. Treća krajiška i 13. proleterska brigada 1. proleterske divizije i 3. proleterska brigada 6. proleterske divizije, nastupale su opštim pravcem Jelova gora - Kosjerić - Maljen. Prva proleterska brigada 1. proleterske divizije i 1. proleterska brigada 6. proleterske divizije, kao lijevokrilna kolona, nastupale su opštim pravcem Jelovik - Seča Reka - Ražana - Maljen. U dobro organizovanom prvom naletu proleterskih brigada neprijatelj je razbijen i odstupao je neorganizovano i u potpunom neredu. Pokušaj četnika da na zastopnim položajima pruže imalo jači otpor, slomljen je snažnim naletom sa fronta i obuhvatnim dejstvom proleterskih brigada.

Na lijevom krilu desnokrilne Grupe brigada, opštim pravcem selo Tupajići - Drmanovina (k. 1022) - Kosjerić, nastupala je 3. krajiška proleterska brigada. U popodnevним časovima jedinice 1. proleterskog korpusa, goneći četnike, izbile su na put Požega - Kosjerić - Ražana, posjele položaje Gradina (k. 789) - Šarampov (tt 809) - Gradina (k. 776) - Ridovi - Suva česma (k. 713), a zatim produžili gonjenje.

Četnička Vrhovna komanda nije sumnjala u uspjeh svojih korpusa i brigada u borbama kod Požege i na Jelovoj gori. Očekivala je odlučujuće rezultate i računala da će razbiti 1. proleterski korpus NOVJ. Međutim, u tome nije uspjela. Ona je za nekoliko dana odgodila nastupanje 1. proleterskog korpusa prema Suvoboru, ali to nije uticalo na kasnije događaje i na izvršenje osnovnog zadatka koji je Vrhovni štab NOVJ postavio tom korpusu.

Na drugoj strani prodor 3. krajiške proleterske brigade u rejon Kosjerić - Jelova gora, u vremenu od 4. do 7. septembra 1944. i njene borbe sa daleko nadmoćnijim snagama protivnika u rejonu Jelove gore 8. septembra, ostaće predmet proučavanja taktike i operativne vještine

⁷⁶¹ A VII, reg. br. S-V-2146. Naredenje Glavnog štaba - 135 od 6. 9. 1944, br. reg. S-V-2147. Naredenje Gorskog štaba - 136 od 6. 9. 1944, reg. br. 11308. Naredenje Štaba Cersko-Majevičke grupe korpusa od 5. 9. 1944, reg. br. S-V-11309, Zapovješt Štaba 4. grupe korpusa od 6. 9. 1944, br. reg. S-X-301. Naredenje Štaba Cersko-majevičke grupe korpusa od 6. 9. 1944, K. 713, br. reg. 46/3-II. Operativni izvještaj Štaba 3. krajiške brigade od 28. 9. 1944. Izvještaj Štaba 1. proleterske brigade od 9. 9. 1944. Zbornik, tom 1, knj. 12, br. dok. 154. Operativni izvještaj Štaba 13. proleterske brigade od 27. 9. 1944, br. dok. 164. Milan Sijan n.d. str. 385-387; Milan Antončić, str. 375; Vlado Bajić i Nikola Pećanac, *Zbornik 3. krajiške*, knj. 2, str. 353-373.

istoričara, posebno vojnih. Izbijanjem u taj rejon 3. krajiška brigada prisilila je četničku Vrhovnu komandu da izmjeni svoj prvobitni plan, mijenja pravac glavnog udara i pregrupiše svoje snage, radi čega je izgubila u vremenu i tempu napada i pretrpila poraz. Držanjem ključnih položaja u rejonu Jelove gore, 3. krajiška brigada obezbjedila je vrijeme i druge uslove za pregrupaciju ostalih jedinica 1. proleterskog korpusa za nanošenje posljednjeg udarca, brojno najjačoj i glavnoj grupaciji četnika Draže Mihailovića na borbenom putu kroz zapadnu Srbiju za Beograd, od čega se četnici više nikad nisu oporavili.

»Oni su u bujicama potpuno dezorganizovano, bez ikakve discipline i kontrole starješina, panično bježali Valjevsko-šabačkim putem u pravcu Koceljeva, gdje im je, za slučaj neuspjeha, bilo određeno zborni mjesto; a u samom gradu su se zadržavali samo toliko, koliko im je bilo potrebno da obriju brade i podšišaju kose, a pošto toliko berbenica nije bilo u Valjevu, to su se u grupama na ulicama šišali i brijali«.

Prema objavljenim podacima četnici su u borbama na Jelovoj gori imali 517 poginulih i ranjenih, i 21 zarobljenog.⁷⁶²

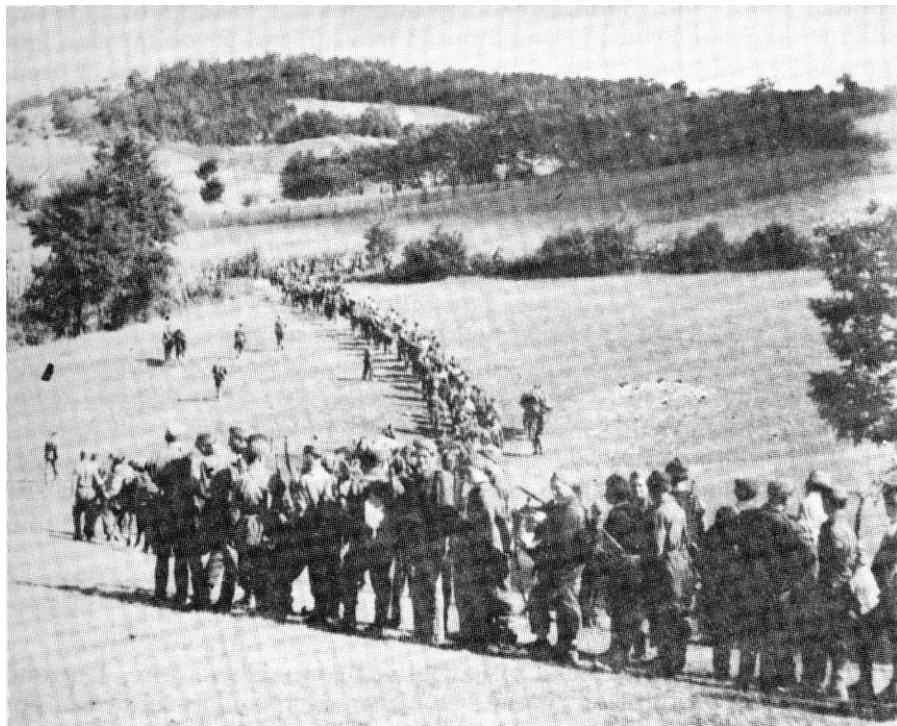
Gubici 1. proleterskog korpusa, s obzirom na značaj operacije, bili su minimalni.

Oslobođenje Valjeva

Pošto je razbio četničku grupaciju u rejonu Jelove gore, 1. proleterski korpus produžio je nastupanje, da bi onemogućio četnicima posjedanje položaja i organizaciju odbrane na južnim padinama Bukova i Maljena. Do 18 časova 10. septembra 1. proleterska divizija, goneći razbijene četnike, ovladala je položajima na liniji s. Ljutice - s. Divnića Polja - Crni vrh (k. 1098), a 6. proleterska divizija Divčibarama i Bukovima. Narednog dana, lomeći slabiji uzastopni otpor četnika, 1. proleterska divizija ovladala je Maljenom, izbila na Suvoborski drum i ovladala položajima s. Brajići - Subobor (k. 804) - Struganik. Šesta proleterska divizija nastupala je opštim pravcem Divčibare - s. Brežde - s. Đurđevac, obezbjeđujući se lijevo od Valjeva. Tako su jedinice 1. proleterskog korpusa ovladale Ravnom gorom, sjedištem četničke Vrhovne komande Draže Mihailovića.

Treća krajiška proleterska brigada krenula je 10. septembra u 12 časova iz rejona Kosjerića i izbila do kraja dana na prostorijsu sela Arsići - Čipovići - Košarišta. U rejonu Subjela, razbila je veću grupu četnika, i 27 ih zarobila. Brigadi je prišlo 25 naoružanih četnika. Zaplijenjeno je 8 kola sa municijom i drugom opremom. Brigada je 11. septembra produžila pokret i izbila na prostorijsu Igrište - s. Planinica i obezbjedila se sa pravca Rajca. Prilikom izbijanja na liniju Ravna gora - Planinica, došlo je do sukoba sa kolonom Štaba četničke Vrhovne komande u kojoj su se nalazili Nacionalni komitet i američka vojna misija sa pukovnikom Mak Daulom na čelu. Poslije kratkotrajne, ali vrlo žestoke borbe, četnici su razbijeni i natjerani u bjegstvo. U ovoj borbi ubijeno je i ranjeno oko 185, a zarobljeno 90 četnika, od kojih jedan oficir

⁷⁶² Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. 164.

Prvi bataljon u pokretu od Kosjerića prema Ravnoj Gori, septembar 1944.

iz štaba Draže Mihailovića. Zaplijenjena su 3 mitraljeza, 102 puške, četvo-
voro kola sa municijom i 6 radio-stanica.⁷⁶³

Bježeći ispred 3. krajiške proleterske brigade desetkovana kolona četničke Vrhovne komande sukobila se s jedinicama 3. ličke proleterske brigade i doživjela još jedan poraz. Poslije kratkotrajne borbe, zarobljen je još jedan deo komore, nekoliko oficira i arhiva. Pružajući uzastopni otpor, ta četnička kolona krenula je preko Mionice, prešla Kolubaru i stigla u s. Dince, gdje su se nalazili dijelovi 1. i 3. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa koji su, na molbu Draže Mihailovića, došli iz Valjeva da je prihvate, a zatim je njemačkim automobilima pobjegla u Koceljevo.⁷⁶⁴

Treća krajiška brigada prebacila se 20. septembra na prostoriju sela Struganika, rodnog mjesta vojvode Mišića, i u selo Gornje Toplice. Toga dana nije vodila borbu. Jedinice su se sređivala i odmarale.

Do tada je 13. proleterska brigada oslobodila Ljig, porušila željezničku prugu Čačak - Beograd i obezbjedila se od Lajkovca i Gornjeg Milanovca, dok je 1. proleterska brigada prodirala prema Lajkovcu i Slovcu. Do mraka 3. lička proleterska brigada, oslobodila je dijelom

⁷⁶³ Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. 164, str. 429.

⁷⁶⁴ Petar Višnjić, Operacije za oslobođenje Srbije, str. 140.

Minobacačko odeljenje Prateće čete 1. bataljona na vatrenim položajima na Ravnoj Gori, 11. septembar 1944.

snaga Mionicu, dok su 1. i 2. lička proleterska brigada, 6. proleterske divizije odbile protivnapad dijelova njemačkog 5. policijskog puka, Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnika, i izbile na prostor sela Zuberice - Žabari - Robaje, oko 7 kilometara jugoistočno od Valjeva.⁷⁶⁵

Jedinice 12. korpusa zauzele su Rogačicu i Ljuboviju, razbile četnike na Povlenu i izbile u Podgorinu, jedno od glavnih uporišta oružanog ustanka u valjevskom kraju 1941, i u početku 1942, i uspostavile vezu s jedinicama 6. ličke divizije zapadno od Valjeva.⁷⁶⁶

U međuvremenu je Vrhovni komandant NOVJ, depešom tražio od jedinica »maksimalno razvijanje inicijative i ofanzivnog poleta,... Uništavanje komunikacija, zauzimanje važnijih čvorova, gradova i drugih objekata«, ističući da se okupatoru ne smije dozvoliti »da se organizovano povuče i iznese oružje iz naše zemlje«.⁷⁶⁷

U tako povoljnoj situaciji, poslije razbijanja četnika na Suvoboru i Maljenu i izbijanja 1. i 6. proleterske divizije na Kolubaru, a 13. korpusa

⁷⁶⁵ Zbornik, tom 1, knj. 12, br. dok. 85. Izvještaj Štaba 3. krajiške brigade od 28. 9. 1944, br. dok. 164. Izvještaj Štaba 3. brigade od 19. 9. 1944, br. dok. 154. Izvještaj Štaba 13. proleterske brigade od 27. 9. 1944. Arhiv Vojnoistorijskog instituta, mikrofilm NAV-N-T-311, film 193, snimak 457-61. Dnevni izvještaj komande Jugoistoka od 11. 9. 1944; Milan Sijan, n. č. str. 390-391.

⁷⁶⁶ Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. 32. Izvještaj Štaba 16. divizije od 13. 9. 1944

⁷⁶⁷ zbornik, tom 1, knj. 12, dok. 16. Naređenje Štaba 1. proleterske divizije od 12. 9. 1944.

u Podgorinu, Štab 1. proleterskog korpusa odlučio je da napadne neprijateljev garnizon u Valjevu i oslobodi taj administrativno-politički i ekonomski centar zapadne Srbije. Tada su se u rejonu Valjeva nalazili: dva bataljona njemačkog 5. policijskog puka, dva ojačana bataljona Srpskog dobrovoljačkog korpusa, dijelovi Srpske državne straže i četnici Valjevskog korpusa, ukupno oko 4.000 vojnika. Na prostoru Obrenovac - Ub nalazio se jedan bataljon divizije »Brandenburg«, u Lajkovcu slabiji dijelovi Nijemaca, a u Mačvi njemačka borbena grupa »Jugendfeld«. ⁷⁶⁸ Procijenjeno je da njemačke snage, izvan garnizona Valjevo, neće moći uspješno intervenisati u slučaju da se brzo slomi otpor neprijatelja u gradu.

Odbrana Valjeva bila je dobro organizovana. Glavnina njemačkih snaga nalazila se u »Kasarni 5. puka« i kasarnama na Krušiku, koje su bile pretvorene u pravu tvrđavu i dominirale putevima Beograd - Valjevo i Šabac - Valjevo. Tvrde zgrade Okružnog i Sreskog suda, kuća dr Miloša Pantića i druge, bile su pretvorene u snažne otporne tačke njemačkih posada. Nedićevci i četnici Draže Mihailovića organizovali su odbranu na južnoj ivici grada, na odsjeku između Jablanice i Kolubare, a u gradu su organizovali otporne tačke u Oficirskom domu, hotelu »Brankovini«, u Artiljerijskoj kasarni i na ulazu u istočni dio grada, između Kolubare i beogradskog puta.

Planom Štaba 1. proleterskog korpusa predviđen je jednovremeno napad 1. proleterske divizije sa sjevera i 6. proleterske divizije s juga, uz jednovremeno zatvaranje pravaca od Lajkovca, Uba i Tamnave, s tim da napad otpočne 14. septembra u 18 časova. Jedinice 12. korpusa zatvorile su pravce od Loznice i Šapca prema Valjevu i obezbjeđivale dejstvo jedinica 1. proleterskog korpusa. ⁷⁶⁹

Pošto je bila mnogo udaljena od polaznih položaja za napad, 3. krajiška proleterska brigada u jutarnjim časovima 13. septembra krenula je iz rejona Struganika i Gornjih Toplica prema Slovcu da se prebaci preko Kolubare i komunikacije Lajkovac - Valjevo i prikupi na prostoriju Babina Luka - Zabrđica - Jasenica. Kada je čelo kolone izbilo u selo Veselinovac i na r. Kolubaru, sukobilo se s njemačkom kolonom koja se nalazila u pokretu od Valjeva u pravcu Slovca. Poslije kratkotrajne, ali vrlo žestoke borbe, grupa bataljona sastava 1, 2, 3. i 5. bataljon, pod komandom zamjenika komandanta Brigade Nikole Pećanca napravila je brešu u njemačkom rasporedu, prešla Kolubaru i krenula prema Babinoj Luci. Čim je kolona prošla, neprijatelj je zatvorio obrešu i zaustavio pokret drugog dijela Brigade (4, 6. i 7. bataljon, artiljerijski divizion i pozadinski dijelovi) i zadržao je na desnoj obali Kolubare. Pokušaj tog dijela Brigade da se prebaci preko Kolubare u rejon sela Loznice, nije uspio, jer su Nijemci pružali snažan otpor, radi čega se kolona ponovo vratila u selo Veselinovac.

Cim su 1, 2, 4. i 5. bataljon krenuli prema selu Babina Luka, dočekani su na prvim visovima snažnom vatrom Zlatiborskog četničkog

⁷⁶⁸ A VII, mikrofilm NAV-N-T-311, film 193, snimak 603-7. Dnevni izvještaj Komande Jugoistoka od 15. 9. 1944, mikrofilm NAV-N-T-311, film 193, snimak 678-82. Dnevni izvještaj Komande Jugoistoka od 17. 9. 1944.

⁷⁶⁹ Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. 30. Naređenje Štaba 1. proleterske divizije od 13. 9. 1944.

Stab brigade u pokretu pred napad na Valjevo, septembar 1944. (snimak iz foto arhive Vojnog muzeja u Beogradu)

korpusa. Malo je nedostajalo da ih četnici ne nabace u ravnicu i u rijeku Kolubaru. U kritičnom momentu četnici su zaustavljeni, a zatim snažnim protivnapadom odbijeni. Cio dan 14. septembra bataljoni su vodili vrlo žestoku borbu. Krajem dana četnici su bili prisiljeni na odstupanje prema Koceljevu, a bataljoni su se prikupili na prostoriji Babina Luka, Zabdica, Jasenica, sjeverno od Valjeva. Toga dana ubijeno je i ranjeno preko 100 četnika, među kojima nekoliko oficira. Zarobljeno je 80 četnika, 1 oficir i 1 podoficir.

I drugi dio brigadne kolone toga dana prebacio se preko Kolubare kod Slova i prikupio se u rejonu Karanovac - Jasenica.

U 18 časova 14. septembra počeo je opšti napad na neprijateljev garnizon u Valjevu. Treća krajiška brigada napadala je na širokom frontu od potoka Brestić do Kolubare, duž puteva Sabac - Valjevo i Divci - Valjevo. S obzirom na to da su bataljoni u toku dana vodili borbu sa četnicima sjeverno od Valjeva ili bili u pokretu, ubacivani su u borbu postupno - kako je koji stizao, što se odrazilo na početne uspjehe. U napadu su učestvovali 2, 3, 4. i 5. bataljon, dok su 1, 6. i 7. bataljon zatvarali pravce od Lajkovca, Uba i Šapca, i štitili bataljone koji su napadali. Napad je podržavao artiljerijski divizion sa vatrenih položaja iz rejona k. 266, južno od sela Grabovice.

Iz rejona Jasike - Ševarice - s. Grabovica, duž puta Šabac - Valjevo, glavni udar nanosili su 2, 3. i 5. bataljon, a 4. bataljon na pomoćnom

pravcu, duž puta Lajkovac - Valjevo na kasarnu u Krušiku. Desno od 3. krajiške brigade na pravcu Divlje polje - Boričevac, desnom obalom potoka Brestić, napadali su dijelovi 1. proleterske brigade. Lijevo od 3. krajiške, lijevom obalom Kolubare na pravcu Parlog - Gradac, napadala je 1. proleterska lička brigada, a na pravcu Bobija - Popare-most na Kolubari, 2. lička proleterska brigada.

U toku dana i noći 14/15. septembra bataljoni 3. krajiške brigade likvidirali su spoljnu odbranu, prodrli u grad i otpočeli ulične borbe. Neprijatelj je pružao žilav otpor iz kasarne 5. puka i kasarne u Krušiku, oko koje su bila postavljena minska polja i žičane prepreke, zatim iz Oficirskog doma i hotela »Brankovine«. Bataljoni 3. krajiške, i bataljoni 1. i 2. ličke brigade blokirali su neprijatelja u tim objektima i pripremali se za odlučujući napad. U li časova zauzet je Oficirski dom, a u 17 časova hotel »Brankovina« i izvršen napad na kasarnu u Krušiku. Privučena su artiljerijska oruđa za neposredno gađanje. Poslije nekoliko ispaljenih granata, koje su napravile velike otvore na zidovima kasarne, 4. bataljon 3. krajiške izvršio je snažan juriš i zauzeo kasarnu. Do tada su likvidirana sva uporišta u gradu, sem kasarne »5. puka«, iz koje su Nijemci pružali i dalje vrlo žilav otpor.

U međuvremenu je Komanda Jugoistoka preduzela mjere da deblokira opkoljenu posadu u kasarni »5. puka« i, protivnapadom iz pravca Beograda i Užica, odbaci 1. proleterski korpus iz reiona Valjeva. Ona je taj zadatak još 14. septembra povjerila štabnom oficiru za protivoklopnu odbranu, pukovniku Jugenfeldu. Njemu su bili potčinjeni: 5. SS policijski motorizovani puk, 2. puk belogardijskog Ruskog zaštitničkog korpusa, dva divizionarna artiljerije, dijelovi 1. i 3. puka Srpskog dobrovoljačkog puka i Srpske državne straže, ukupno oko 7.000 vojnika. Kao pomoć opkoljenim snagama u Valjevu upućeni su iz Beograda, preko Uba, 1. bataljon 1. puka divizije »Brandenburg«, 202. tenkovski bataljon i dvije vazduhoplovne čete. U isto vrijeme 14. puk 7. SS divizije »Princ Eugen« trebalo je da nastupa iz reiona Užica prema Valjevu.⁷⁷⁰

Ujutru 16. septembra, dok je 13. proleterska brigada gonila dijelove njemačkih snaga od Slovca prema Ubu, iz Uba su krenuli dijelovi borbene grupe »Jugenfeld« - bataljon divizije »Brandenburg«, 202. tenkovski bataljon bez 2. čete, bataljon 5. motorizovanog policijskog puka i dvije vazduhoplovne čete. U prvom sudaru neprijatelj je probio položaje 13. proleterske brigade kod sela Markove Crkve, a zatim i položaje 3. proleterske ličke brigade kod s. Divci i, na kraju dana, prodro u Valjevo i spojio se s opkoljenom posadom u kasarni »5. puka«. Do intervencije 14. puka 7. SS divizije »Princ Eugen« nije došlo, zato što je bio angažovan u borbama sa 5. i 17. divizijom Operativne grupe NOVJ u dolini Zapadne Morave.

U međuvremenu su nastavljene borbe u gradu, ali sva nastojanja jedinica 1. i 6. divizije da slomiju otpor opkoljenog neprijatelja u kasarni »5. puka« ostala su bez uspjeha. Poslije proboja Nijemaca u Valjevo

⁷⁷⁰ AVII, mikrofilm NAV-N-T-77, film 780, snimak 5886951-83. Borbe armijske frupe »Srbija« od avgusta do oktobra 1944, mikrofilm NAV-N-T-311, film 193, snimak 594-5. Dnevni izvještaj Komande Jugoistoka od 16. 9. 1944.

i spajanja s opkoljenom posadom u kasarni »5. puka«, nije bilo izgleda za uništenje neprijatelja u gradu.

Da jedinice ne bi izlagao nepotrebним gubicima i gubio dragocjeno vrijeme, Štab 1. proleterskog korpusa odlučio je da glavninu svojih snaga izvuče na desnu obalu Kolubare, između Valjeva i Lajkovca, a za neposrednu blokadu grada ostavi slabije dijelove. U isto vrijeme grad je napustila i ogromna masa stanovništva, naročito omladine, koja je čekala da primi oružje i da se svrsta u jedinice 1. i 6. proleterske divizije.

U Valjevo su avionom doletjeli 17. septembra predveče komandant njemačkih trupa u Srbiji, general Felber (*Fölber*) i komandant Srpskog dobrovoljačkog korpusa general Košta Mušicki. Pošto je upoznat sa situacijom, general Felber je naredio da se Valjevo napusti i jedinice povuku u pravcu Uba.⁷⁷¹ Povlačenje je počelo 18. septembra pre podne. Na putu od Valjeva do Uba neprijatelj je bio izložen jakoj artiljerijskoj, minobacačkoj i mitraljeskoj vatri jedinica 1. i 6. proleterske divizije. Treći bataljon 3. krajiške brigade napao je kolonu Nijemaca i nanio joj osjetne gubitke. Zaplijenjena su i spaljena dva kamiona s opremom.

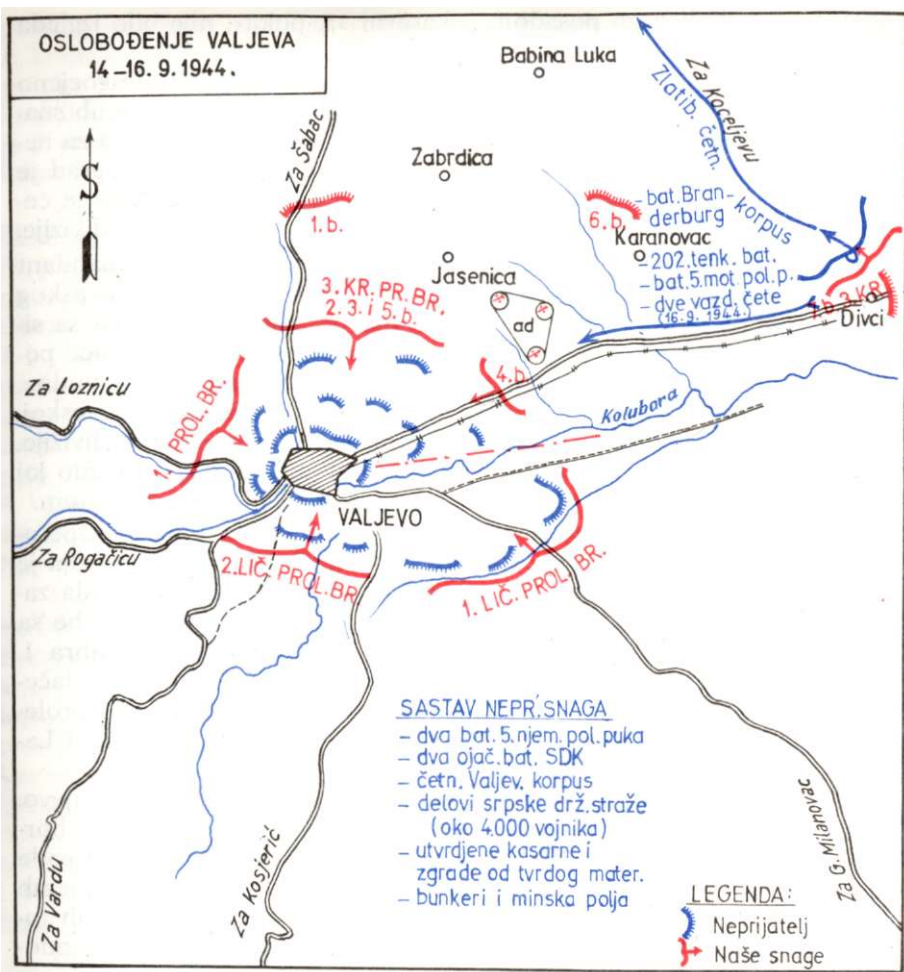
Dok su 1. i 6. proleterska divizija vodile borbu za Valjevo, Operativna grupa divizija prešla je Zapadnu Moravu. Sedamnaesta divizija je 16. septembra oslobodila Gornji Milanovac, a 5. krajiška nastupala zapadno od Rudnika u pravcu Arandjelovca, a 12. korpus vodio borbe sa četnicima oko Krupnja i Bele Crkve. Oko 19 časova 18. septembra 1. i 2. lička proleterska brigada goneći neprijatelja koji je bio u povlačenju, oslobodile su Valjevo, a jedinice 13. proleterske brigade 1. proleterske divizije, poslije kratkotrajne borbe, oslobodile su Lajkovac i Lazarevac.

Tako je poslije četvorodnevnih borbi konačno oslobođeno Valjevo. Nisu prikupljeni potpuni podaci o gubicima neprijatelja za vrijeme borbi za Valjevo. Međutim, zna se da je u zoni napada 3. krajiške brigade u Valjevu i oko Valjeva neprijatelj imao 113 poginulih, oko 130 ranjenih i 150 zarobljenih. Samo 3. krajiška zaplijenila je 5 protivtenkovskih topova, 3 minobacača, 10 puškomitraljeza, 3 tromblonske puške, 8 kamiona, veće količine municije, 5 magacina odječne opreme, hrane i drugog ratnog materijala. Prilikom zarobljavanja njemačkih topova naročito se istakao nišandžija Mirko Rokvić iz 1. bataljona. Proglašen je za narodnog heroja. Jedinice 6. ličke proleterske divizije zarobile su 309 neprijateljevih vojnika i zaplijenile 3 brdska topa, 7 minobacača, 15 puškomitraljeza, 264 puške i uništile 3 tenka. Šesta lička divizija imala je 33 poginula i 75 ranjenih boraca.⁷⁷²

Iako je poslije neprijateljeve intervencije i četvorodnevnih borbi Valjevo oslobođeno, analizom borbenih dejstava može se zaključiti da napad nije bio dobro organizovan. Jedinice su bile izmješane, postupno ubacivane u borbu, napadale na širokom frontu i bez potrebnog uz-

⁷⁷¹ AVII mikrofilm NAV-N-T-311, film 93, snimak 667-8.

⁷⁷² Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. 164, str. 430. Operacijski izvještaj 3. krajiške brigade. AVII k. 799 br. reg. 3/4. Relacija 6. proleterske divizije o borbama za oslobođenje Valjeva, k. 797, br. reg. 316/4. Pregled gubitaka neprijatelja u borbama za oslobođenje Valjeva. Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. 154. Operativni izvještaj 13. proleterske brigade od 27. 9. 1944. Zbornik, tom 1, knj. 12, dok. 112, str. 278-281. Naređenje Štaba 1. proleterske divizije od 22. 9. 1944.

ajamnog sadejstva, a posebno kod onih koje su vršile obezbjeđenje, što je otežavalo komandovanje i zahtijevalo više vremena.

Bez obzira na to, oslobođenje Valjeva imalo je veliki politički i vojnički značaj. Stvoreni su svi uslovi za dalji prodor jedinica NOVJ prema Savi i Beogradu.

Poslije oslobođenja Valjeva 3. krajiška brigada krenula je prema Lajkovcu, prebacila se ponovo na desnu obalu Kolubare u rejon Slovca i razmjestila se u rejon Bogovađa - Pepeljevac - Pridvorica, u rezervu Štaba 1. proleterske divizije, gdje je ostala sve do 28. septembra 1944. Za vrijeme borbi oko Valjeva u Brigadu je stupilo 240 novih boraca. Čim su se jedinice 1. i 6. proleterske divizije počele spuštati sa grebena Suvobora prema komunikaciji Lajkovac - Valjevo, a naročito za vrijeme borbe za oslobođenje Valjeva, počele su pristizati veće grupe omladine i svrstavati se u jedinice Brigade. Pristizali su i stariji ljudi, pa čak i bor-

ci sa Solunskog fronta, među kojima i dva narednika srpske vojske iz sela Bogovađe. To vrijeme je iskorišteno za odmor i sređivanje jedinica. Vojnički, politički i kulturno-zabavni rad, posebno sa novim borcima te kao je pojačano spremajući ih za predstojeće borbe.

Inženjerijski, odnosno 7. bataljon, 3. krajiške proleterske brigade, iz-
ašao je 18. septembra iz njenog sastava i ušao u novoformiranu Inženjerijsku brigadu 1. proleterskog korpusa.

Oslobođenje Uba

Treća krajiška proleterska brigada, poslije desetodnevnog odmora, po naređenju štaba 1. proleterske divizije⁷⁷³ pomjerila se 1. oktobra na prostoriju Nepričava, Markova Crkva, Oštrikovac (tt 263) i pripremala se za napad na neprijateljevo uporište u rejonu Uba. Prije početka napada, u Ubu i oko njega nalazilo se: 350-400 Nijemaca sa 4 tenka, 2 topa, 3 teška mitraljeza⁷⁷⁴ i oko 800 četnika. Naročito su bili dobro utvrđeni položaji oko mehane »Kladnica« 5 kilometara južno od Uba, i položaji na južnoj ivici grada u rejonu Silaja (k. 189) i Vučijak (tt 184), opasani rovovima, minskim poljima i bodljikavom žicom. U napadu su učestvovala četiri bataljona 3. krajiške i 1. proleterske brigade 1. proleterske divizije, dok je 13. proleterska napadala u isto vrijeme na Vreocce. Do tada su 6. lička divizija i 12. korpus ovladali Cerom i prodirali na sjever prema Savi i ušću Drine u Savu.

Prema zapovjesti Štaba Brigade,⁷⁷⁵ 1. i 5. bataljon napadali su sa istočne strane duž puta Stublenica - Ub. Desno, grebenom preko s. Trnjaka, od r. Uba do potoka Stublenice, napadao je 1. bataljon, a lijevo preko Silaja (k. 189) do puta Slovac - Ub, 5. bataljon. Drugi bataljon ojačan protivtenkovskim topom, dobio je zadatak da likvidira neprijateljevo uporište u rejonu mehane »Kladnica« u kome se nalazilo oko 60 Nijemaca i 150 četnika sa 3 tenka. Šesti bataljon »Mateotik« nalazio se u rezervi; 1, 2. i 5. bataljon južno od mehane »IGadnica«, dok je 4. bataljon ojačan jednim brdskim topom zadržan u rejonu Oštrikovca i Markove Crkve u brigadnoj rezervi. Treći bataljon ostao je u s. Kamenici, na obezbjeđenju divizijske bolnice, s tim što je jednu četvu rasporedio u s. Mionici. Štab Brigade nalazio se u s. Stopanji. Bataljoni 1. proleterske brigade napadali su sa zapadne strane.

Napad je počeo u 6.30 časova 2. oktobra, jednovremeno na svim pravicima. Od početka napada razvila se vrlo žestoka borba. Pošto su raspolagali sa dovoljno municije, Nijemci su, koristeći se dobro organizovanim sistemom vatre i brisanim prostorom obasipali borce jakom vatrom iz automatskog oružja, iz utvrđenih rejona i rovova. Borba je trajala preko cijelog dana, ali bez većih rezultata. Naročito žilav otpor neprijatelj je pružao iz rejona kafane »Kladnica«, Vučjak (tt 184) i Silaja (k. 189). U toku dana potpuno je otkriven sistem odbrane i raspored neprijateljevih snaga.

⁷⁷³ AVII, k. 714, br. reg. 15/1-1. Naređenje Štaba 1. proleterske divizije od 30. 9. 1944.

⁷⁷⁴ Knjiga depeša 1. proleterske divizije. AVII, k. 712, b.f. 12, dok. 32.

⁷⁷⁵ AVII, k. 714, br. reg. 15/1-2, od 1. 10. 1944.

Kolona brigade u pokretu iz Uba prema Lajkovcu, početkom oktobra 1944.

Vlado Bajić, komandant brigade predaje prelaznu zastavu komandantu 2. bataljona Đuranu Kovačeviću u selu Bogovada kod Lajkovca, septembar 1944.

Poslije temeljitih priprema, napad je obnovljen u 20 časova. Energičnim napadom 2. i 6. bataljona Nijemci su bili prisiljeni da napusteh »Kladnicu« i da se povuku u centar grada. Zatim je, uz snažnu podršku artiljerije koordiniranim dejstvom 1, 2, 5. i 6. bataljona 3. proleterske, i bataljona »Garibaldi« i 2. bataljona 1. proleterske brigade, slomljen otpor neprijatelja na Vučjaku i Silaju. Pod pritiskom proletera, Nijemci su uz neznatan otpor počeli odstupati prema Obrenovcu, a u 22 časa Ub je oslobođen. Istovremeno 1. i 3. bataljon, 1. proleterske brigade zauzeli su Čemanov most i Crvenu Jabuku, porušili most na r. Tamnavi i odbili napad neprijateljeve kolone, koja je iz Obrenovca krenula u pomoć garnizonu u Ubu. Gonjenje razbijenog neprijatelja preuzeli su 1. i 5. bataljon 3. krajiške i 4. bataljon 1. proleterske brigade. Poslije oslobođenja Uba, 2. bataljon 3. krajiške brigade zadržan je u Ubu sa zadatkom da zavede red, organizuje komandu mjesta i pomogne učvršćenju organa narodne vlasti.

Samo na odsjeku napada 3. krajiške brigade ubijeno je i ranjeno oko 35 neprijateljevih vojnika. Zarobljena su 32 četnika. Gubici Brigade bili su: 8 poginulih i 11 ranjenih boraca i starješina. I 1. proleterska brigada zarobila je 180 četnika. Njeni gubici bili su 11 poginulih i 45 ranjenih boraca.⁷⁷⁶

Poslije izvršenog zadatka, 5. oktobra, 3. krajiška brigada pomjerila se u rejon Čibukovica - Županjac - Čelije - Pepeljevac - Prnjavor, južno od Lajkovca, a 7. oktobra produžila je pokret preko Lazarevca i prikupila se u širem rejonu sela Venčane, gdje se zadržala do 9. oktobra. Tu se sređivala i odmorila.

U međuvremenu je iz sastava Brigade prekomandovano u jedinice 17. istočnobosanske divizije 12 rukovodilaca: Sretko Trikić, Gavro Jarić, DMITAR Kuburić, Božo Jeličić, Stojan Plavša, Boško Atlagić, Bogdan Latinović, Branko Ljiljak, Petar Potkonjak, Milan Dragić, Jovo Rađenović i Dušan Tomić.⁷⁷⁷ S njima je, iz sastava 1. proleterske divizije, raspoređeno u 17. diviziju još 21 rukovodilac i 327 boraca, od kojih 16 drugarica.⁷⁷⁸ Sve te starješine naredbom Štaba 17. divizije raspoređene su na više dužnosti u jedinice 6. istočnobosanske proleterske brigade, 15. majevičke brigade i 2. krajiške brigade. Na njihova mjesta naimenovane su mlađe i sposobne starješine iz sastava brigade.

Naredbom Štaba 1. proleterske divizije br. 35 od 6. oktobra 1944,⁷⁷⁹ za zamjenika komandanta 2. bataljona 3. krajiške brigade postavljen je Lazo Šobot, a za zamjenika komandanta 4. bataljona Mišo Čulibrk. Istom naredbom intendant Brigade, Blažo Rodić, postavljen je za komandanta pozadine 1. proleterske divizije, a na njegovo mjesto za intendant Brigade, Savo Novković.

Pored navedenih, za popunu novoformiranih jedinica u Šumadiji, iz sastava Brigade, prekomandovano je još 6 starješina: Ilija Grbić,

⁷⁷⁶ AVII, k. 712, br. reg. 22/1-4. Operacijski dnevnik 3. krajiške brigade; k. 713, f. 2, dok. 3. Operativni izvještaj 1. proleterske brigade.

⁷⁷⁷ AVII, k. 714, br. reg. 26/1-9. od 23. 9. 1944.

⁷⁷⁸ Rudi Petovar i Savo Trikić: Monografija »Šesta proleterska istočnobosanska brigada«,

⁷⁷⁹ AVII, k. 712, br. reg. 13/1-4.

Prvi bataljon u pokretu od Lazarevca prema selu Venčane i Mladenovcu, 7. oktobar 1944. Na čelu kolone: komandant Jovo Miljevič i politički komesar 1. čete 1. bataljona Tomo Tanjga

Mile Bjelovuk, Milan Rokvić, Mile Zaviša, Dušan Kerkez i Vlado Rađenović.⁷⁸⁰

Toga dana Štab 1. proleterske divizije naredio je da se izvrši mobilizacija svih sposobnih ljudi od 18 do 25 godina.⁷⁸¹

Istovremeno, prema naređenju 1. proleterskog korpusa, pri Štabu 1. proleterske divizije formirani su dopunski bataljoni, a pri komandi područja radni bataljoni.⁷⁸²

⁷⁸⁰ AVII, k. 714, br. reg. 29/1-9. Naredba Štaba 3. krajiške brigade od 6. 10. 1944.

⁷⁸¹ Zbornik, k. 714, br. reg. 1/1^1. Naredba Štaba 3. proleterske brigade od 6. 10. 1944.

⁷⁸² AVII, k. 712 A, br. reg. 16-2. Naredba Štaba 1. proleterskog korpusa br. 71, od 3. 10. 1944.